

**Mubahın Şer'î Hüküm Olup Olmaması ile İlgili Yaklaşımlar
ve Bunun Mubahın Sınırlandırılması ile İlişkilendirilmesi**
*Approaches Regarding Whether or Not Mubah (Legal Freedom) Has Religious
Provision and Its Relation to the Limitation of Mubah*

İbrahim Yılmaz

Doç. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,
İslam Hukuku Ana Bilim Dalı
Associate Professor, Nevşehir Hacı Bektaş Veli University, Faculty of Theology,
Department of Islamic Law
Nevşehir, Turkey
ibrh.yilmaz@hotmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-8912-7769>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 2 Mart / March 2020

Kabul Tarihi / Accepted: 5 Mayıs / May 2020

Yayın Tarihi / Published: 15 Haziran / June 2020

Cilt / Volume: 11 Sayı / Issue: 24 Sayfa / Pages: 206-239

Atıf / Cite as: Yılmaz, İbrahim. "Mubahın Şer'î Hüküm Olup Olmaması ile İlgili Yaklaşımlar ve Bunun Mubahın Sınırlandırılması ile İlişkilendirilmesi [Approaches Regarding Whether or Not Mubah (Legal Freedom) Has Religious Provision and Its Relation to the Limitation of Mubah]". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* – *Şırnak University Journal of Divinity Faculty* 11/24 (June 2020), 206-239.

<https://doi.org/10.35415/sirnakifd.697482>

Etik Beyanı / Ethics Declaration: Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine riayet edilmiştir. Makale etik izin gerektirmeyen bir çalışma olup en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir./ In this article, the principles of scientific research and publication ethics are respected. The article is a study that does not require ethical permission. It has been reviewed by at least two referees and was confirmed that it did not contain plagiarism.

Copyright © Published by Şırnak Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Şırnak, Türkiye (Şırnak University, Faculty of Divinity, Şırnak, 73000 Turkey).

Öz

İslâm hukuk metodolojisinde hükümün tanımı ile ilgili biri kaynağını, diğeri muhatabını esas alan iki temel yaklaşım vardır. Kaynağını esas alan yaklaşıma göre hüküm Şâri'in hitabı, muhatabını esas alan yaklaşıma göre ise hüküm Şâri'in hitabının sonucudur. Her iki yaklaşıma göre de hükümün tanımında biri "talep/iktizâ", diğeri "tahyîr/muhayyerlik" olmak üzere iki temel kavram yer almaktadır. Hükümün tanımında yer alan "talep/iktizâ" kavramı; farz/vacip, mendup, mekruh ve haram gibi şer'î hükümleri içermektedir. "Tahyîr" ise mubah olan hükümleri ifade etmektedir. Klasik dönem İslâm hukuku metodolojisinde mubahın mahiyetiyle ilgili; "teklifi hüküm olup olmaması", "şer'î hüküm olup olmaması", "emredilmiş olup olmaması" ve "talep içerip içermemesi" gibi birçok konu tartışılmıştır. Hiç şüphesiz bu konulardan en önemlisi, "mubahın şer'î hüküm olup olmaması" hakkında cumhur ile Mu'tezilî âlimler arasında geçen tartışmadır. Cumhur, mubahın teklifi/şer'î hükümlerden biri olduğunu söylemektedir. Buna mukabil Mu'tezilî âlimlerden Abu'l-Kasim al-Belhî el-Kâ'bi (öl. 319/911) ve onun taraftarları ise mubahın şer'î bir hüküm olmadığını söylemektedirler. Diğer taraftan Mubahın şer'î hüküm olup olmaması meselesi, "kamu otoritesinin mubahı/cevazı sınırlandırma yetkisi" bağlamında son dönemlerde de tartışılmaya devam etmektedir. Nitekim Osmanlı'nın son dönemlerinde Mansurizâde Said (1864-1923), kamu otoritesinin mubahı sınırlandırması bağlamında "cevazın ahkâm-ı şer'iyeden olmadığına dair" makaleler yazmıştır. Günümüz İslâm hukukçularından bazıları da Mansurizâde'nin görüşünü haklı bulmaktadır. Ancak kanaatimizce bu iki konu, yani mubahın şer'î hüküm olması ile mubahın kamu otoritesi tarafından sınırlandırılması arasında doğrudan bir ilişki bulunmamaktadır.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Mubah, Şer'î Hüküm, Mubahın Sınırlandırılması, Kamu Otoritesi.

Abstract

In Islamic Law Methodology, there are two basic approaches related to the definition of the religious provision, one based on its source and the other based on its addressee / interlocutor. According to the former approach, religious provision is addressing / appeal of the Shari (Lawmaker) and according to the latter approach, religious provision is result of addressing of the Shari (Lawmaker). According to both approaches, there are two basic concepts in the definition of the provision, one of which is "talab / iktidha" and the other is "tahyir / being muhayyar". The concept of "talab / iktidha" in the definition of the provision; It includes religious provisions such as fard / wajib, mandub, makruh and haram. "Tahyir" refers to the religious provisions that are permissible (mubah / legal freedom). In the classical period Islamic law methodology (usûl al-fiqh), about the nature of mubah; many issues such as "whether there is a proposal", "whether there is a religious provision", "whether it is ordered" and "whether it contains a request" are discussed. Undoubtedly, the most important of these issues is the debate among majority of Islamic lawyers and the Mu'tezilite scholars about "whether there is a religious provision". Majority of Islamic jurists say that mubah is one of religious provisions. On the other hand, Mu'tezilite scholar Abu'l-Qasim al-Balkhi el-Ka'bi (d. 319/911) and his supporters say that mubah is not a religious provision. On the other hand, the issue of whether or not mubah is a religious provision still being discussed recently in the context of the public authority's limitation of mubah. As a matter of fact, in the last period of the Ottoman Empire, Mansurizada Said (1864-1923) wrote articles about "that mubah is not one of the religious provision" in the context of public authority's limitation of mubah. Some of today's Islamic lawyers justify this view of Mansurizada. However, in our opinion, there is no direct relationship between these two issues, namely, the fact that mubah is the religious provision and the limitation of mubah by the public authority.

Keywords: Islamic Law, Mubah (Legal Freedom), Religious Provisions, Limitation of Mubah Limitation of Mubah, Public Authority.

Extended Abstract

In Islamic Law Methodology, there are two basic approaches related to the definition of the religious provision, one based on its source and the other based on its addressee / interlocutor. According to the former approach, religious provision is addressing / appeal of the Shari (Lawmaker) and according to the latter approach, religious provision is result of addressing of the Shari (Lawmaker). According to both approaches, there are two basic concepts in the definition of the provision, one of which is "talab / iktidha" and the other is "tahyir / being muhayyar". The concept of "talab / iktidha" in the definition of the provision; It includes religious provisions such as fard / wajib, mandub, makruh and haram. "Tahyir" refers to the religious provisions that are permissible (mubah / legal freedom).

In the classical period Islamic law methodology (usûl al-fiqh), about the nature of mubah; many issues such as "whether there is a proposal", "whether there is a religious provision", "whether it is ordered" and "whether it contains a request" are discussed. Undoubtedly, the most important of these issues is the debate among majority of Islamic lawyers and the Mu'tezilite scholars about "whether there is a religious provision". Majority of Islamic jurists say that mubah is one of religious provisions. On the other hand, Mu'tezilite scholar Abu'l-Qasim al-Balkhi el-Ka'bi (d. 319/911) and his supporters say that mubah is not a religious provision. One of the most important figures in the history of Islamic law, Abu Hamid Muhammad al-Gazzali (d. 505/1111) draws attention to the difficulty of understanding the issue by saying "this is a subject with depth and requires investigation" regarding this issue that is being discussed among majority of Islamic jurists and Mu'tezilite scholars. As can be understood from the opinions and explanations of the parties concerned, the essence of the debate between Ka'bi and some of the Mutezilite scholars and majority of Islamic jurists, without making a distinction before or after religious declaration, "Whether or not sin should be made in the conduct or abandonment of a behavior is mentally fixed".

Mutezilite scholars act on the principle of "something should be originally permissible (istishab / asli ibaha)" and they are based on whether or not a sin / objection should be done or not without making a distinction before and after religious reporting. Therefore, when the issue is viewed from this perspective, they say that mubah cannot be evaluated in the ruling category. Because, according to Ka'bi and his supporters, unless there is a prohibitive or imperative religious provision about it, the position of something that is fixed before the religious declaration (within the scope of the preliminary ibaha) is fixed after the religious declaration, whether or not it is fixed by the address of Shari, it continues exactly. Accordingly, it is not possible to take part in the religious provision as something that is known to be done or not that there is no sin by reason.

On the other hand, *jumhur* (majority of Islamic jurists) says that the unreserved sin will be fixed only with the address of Shari, in other words, with religious declaration. Accordingly, it is a sin to do or leave something, but can be known after religious reporting. Hence, a behavior that is fixed by religious addressing is in the category of the religious provision. In this context, mubah is a religious provision because it is fixed with addressing of Shari. On the other hand, according to the statements of Fakhraddin al-Razi (d. 606/1209) and Bihari (d. 1119/1707), in the final analysis, the original ibaha is also within the scope of the religious provision, in which the Shari is silent or there is no mandatory or prohibitive religious provision.

On the other hand, the issue of whether or not mubah is a religious provision still

being discussed recently in the context of the public authority's limitation of mubah. As a matter of fact, in the last period of the Ottoman Empire, Mansurizada Said (1864-1923) wrote articles about "that mubah is not one of the religious provision" in the context of public authority's limitation of mubah. Some of today's Islamic lawyers justify this view of Mansurizada. However, in our opinion, there is no direct relationship between these two issues, namely, the fact that mubah is the religious provision and the limitation of mubah by the public authority.

It is possible to list the conclusions we have reached in this study on the subject of "Approaches to Whether or not Mubah is a Judgment in Islamic Legal Methodology / theory of religious provisions" as follows;

- 1) In classical Islamic law methodology / theory of religious provisions, "tahyir", which is included in the definition of the religious provisions, it expresses the legal free fields, that is, the mubah.
- 2) As a term of fiqh, mubah, without any condemnation (sin) and praise (reward), it is legal free fields that Shari frees on whether to make it or not.
- 3) In classical Islamic law methodology, there are two basic approaches regarding whether or not mubah is a religious provision, one belonging to the majority of Islamic jurists and the other to Mu'tazilite scholar Ka'bi and his followers.
- 4) Majority of Islamic jurists are based on the addressing of Shari in the peace of the religious provisions and says that the addressing (nass/verses) encompasses all life events and in this context, mubah is included within the scope of religious provisions.
- 5) Mutazilite scholars, on the other hand, determine whether Shari (lawmaker) has sinned on the issue while determining the religious provisions of a matter. According to this, they say that mubah is not within the scope of religious provisions because it does not contain any sin if it is done or abandoned. Among today's Islamic lawyers, Wahba al-Zuhayli also justifies this approach of Mutezilite scholars.
- 6) Gazzali, who said that whether or not mubah is within the scope of religious provisions, is a matter that has depth and requires investigation, made the acts that fall under the scope of mubah in a triple division and made evaluations that in some situations, Mutezilite scholars might be right.
- 7) Mansurizada Said, one of the most recent jurist thinkers of the Ottoman Empire, and some jurists such as Ali Bardakoğlu and Abdullah Kahraman, from today's Islamic jurists, agree with the view of the Mutazilite scholars and say that it is more appropriate to ensure that mubah is not covered by religious provisions.
- 8) On the other hand, Islamic jurists like H. Yunus Apaydın and Mehmet Erdogan, from today's Islamic jurists, say that the mubah is within the scope of the religious provisions, therefore the opinion of *jumhur* (majority of scholars) is more accurate.
- 9) On the other hand, Mansurizada Said and some Islamic lawyers who agree with his opinion have tried to establish a relationship between whether mubah is among the religious provisions and the authority of the head of state (public authority) to limit the mubah.
- 10) However, it is possible to say that there is no need to establish a direct relationship between whether mubah is a religious provision and the authority of the head of state (public authority) to limit the mubah, considering that the mubah can take different religious provisions according to the conditions, that is, the benefit and the damage.
- 11) As a matter of fact, according to the classical doctrine of fiqh, it is accepted that the head of the state (public authority) has the right and authority to limit mubah in the public interest when the conditions and needs are necessary.

GİRİŞ

İslâm hukuk metodolojisinde (hüküm teorisinde) hükümün; biri kaynağını, diğeri muhatabını esas alan iki farklı tanımı yapılmıştır. Tanımda kaynağını esas alan mütekellimin/Şâfiî usulcülere göre hüküm, Allah'ın, *iktizâ veya tahyîr ya da vaz'* yönüyle mükelleflerin fiillerine ilişkin hitabıdır.¹ Tanımda muhatabı (mükellefin fiilini) esas alan fukahaya/Hanefilere göre ise hüküm, Allah'ın, *iktizâ veya tahyîr ya da vaz'* yönüyle mükelleflerin fiillerine ilişkin hitâbının sonucudur.²

Usulcülerin çoğunluğuna göre hüküm, “teklîfî” ve “vaz'î”³ olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır.⁴ Usulcülerin ıstılahında -mutlak olarak zikredildiğinde- şer'î hüküm ile kastedilen ise teklîfî hükümlerdir.⁵ Usulcü-

¹ Bk. Ebû Hâmid Muhammed el-Gazzâlî, *el-Müstasfâ min ilmi'l-usûl*, thk. Hamza b. Züheyr Hafız (Medine: ty.), 1/177; Fahreddin er-Râzî, *el-Mahsûl fi ilmi'l-usûl*, thk. Cabir Feyyâd el-Alvânî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, ty.), 1/89; Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed Se yfeddin el-Âmidî, *el-İhkâm fi usûli'l-ahkâm*, tlk. Abdurrazzak Afifi (Riyad: Dâru's-Samûi, 2003), 1/131; Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-Şevkânî, *İrşâdü'l-fühûl ilâ tahkiki ilmi'l-usûl*, thk. Ebu Mus'ab Muhammed Saîd el-Bedrî (Beyrût: Müessesetü'l-kütübi's-sikâfiyye, 1992), 23.

² *الحكم هو خطاب الشارع المتعلق بأفعال المكلفين بالاختصاص/الطلب أو التخيير أو الوضع*
² Sa'duddin Mes'ûd b. Ömer et-Teftazânî, *Şerhu't-Telvîh* (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, ty.), 1/22-23; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-usûl* (İstanbul: Dersââdet, 1321), 276.

³ *الحكم هو أثر خطاب الشارع المتعلق بأفعال المكلفين بالاختصاص/الطلب أو التخيير أو الوضع*
³ Vaz'î hüküm, Şâri'in bir şeyi teklîfî hüküm için sebep, şart, illet, alâmet, rükûn ve mâni' kılmasıdır. Bk. Fahrettin Atar, *Fıkıh Usûlü* (İstanbul: MÜİF Yayınları, 1996), 133.

⁴ Şer'î hükümün taksimi ile ilgili bk. Ebû İshak İbrahim b. Mûsâ eş-Şâtîbî, *el-Muvâfakât fi usûli'l-ş-şeriâ*, nşr./tlk. Abdullah Dıraz (Beyrut: Dâru'l-marife, 1975), 1/109; Teftazânî, *Şerhu't-Telvîh*, 1/24; Ebû Abdillâh Bedruddin Muhammed b. Bahadır eş-Şâfiî ez-Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhîr fi usûli'l-fikh*, nşr. Abdulkadir Abdullah el-Ânî ve Ömer Süleyman el-Aşkar (Kuveyt: Vizâratü'l-evkâfi'l-ş-şuûniyye, 1992), 1/127; Abdülvahhab el-Hallâf, *İlmü usûli'l-fikh* (İstanbul: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1984), 113-114; Atar, *Fıkıh Usûlü*, 116.

⁵ Hükümün tanımı ve çeşitleri hakkında geniş bilgi için bk. Muhammed Ebû'l-Feth el-Beyânûnî, “Hüküm (Fıkıh)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV

lerin teklîfi hüküm için yaptıkları tanım -vaz'î (الوضع) kaydı dışında- şer'î hükümün kaynağını veya muhatabını esas alarak yaptıkları tanımın aynıdır.⁶ Son dönem İslâm hukukçuları ise genellikle mütekellimîn usulcülerin hüküm tanımını esas alarak teklîfi hüküm, “Şâri'in mükelleften bir işi yapmasını veya yapmamasını istemesi (el-iktizâ/et-taleb) ya da onu bir işi yapip yapmama arasında muhayyer bırakması (tahyîr)”⁷ şeklinde tanımlamışlardır.

Hükümün tanımında geçen “iktizâ/taleb” kavramı, bir şeyin yapılmasını veya yapılmamasını istemek anlamına gelmektedir. Yapılması istenilen fiiller; *farz/vâcip* veya *mendup* olarak, yapılmaması istenilen fiiller ise *haram* veya *mekruh* olarak isimlendirilmiştir. “*Tahyîr*” ise bir işin yapılması veya yapılmaması hususunda mükellefi muhayyer/serbest bırakmaktır. Mükellefin eşit seviyede muhayyer bırakıldığı fiillere ise *mubah* denilmektedir.⁸ Buna göre İslam hüküm teorisinde cumhura göre beş teklîfi hükümden biri de “mubah” terimi ile ifade edilen hukukî serbest alanlar olmaktadır.⁹

Sözlükte “açık olmak, açığa çıkarmak” anlamındaki “b-v-h” kökünden türetilen *ebâha* fiilinin ism-i mefulü olan “mubah” kelimesi; “serbest bırakılmış, izin verilmiş, müsaade edilmiş, yasaklığı kaldırılmış” gibi anlamlara gelmektedir. “Ebâha” fiilinin mastarı olan “ibâha” kelimesi ise sözlükte; “açığa çıkarmak, açıklamak; serbest bırakmak, izin vermek, helâl kılmak, câiz kılmak; genişlik sağlamak” gibi anlamlara gelmektedir.¹⁰ Teknik bir terim olarak ise *ibâha*, “muhayyer kılmak yani, kişinin bir fiili dilediği gibi yapmasına izin vermek”, mubah da “iki tarafı yani yapılması ve yapılmaması eşit olan şey”¹¹

Yayımları, 1998), 18/466-468; Davut İltaş, *Fıkıh Usulünde Mütekellimîn Yönteminin Delâlet Anlayışı* (İstanbul: İSAM, 2011), 103-127.

⁶ Teklifi hükümün tanımı ile ilgili bk. Zekiyyüddin Şaban, *İslâm Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l-fıkıh)*, çev. İbrahim Kâfi Dönmez (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2015), 227, 230.

⁷ Bk. Hallâf, *İlmü usûli'l-fıkıh*, 114; Muhammed Ebû Zehra, *Usûlü'l-fıkıh* (İstanbul: Tebliğ Yay., ty.), 27; Şaban, *Usûlü'l-fıkıh*, 227, 230; Atar, *Fıkıh Usûlü*, 117; Beyânünî, “Hüküm”, 467.

⁸ Bk. Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 1/210-211; Râzî, *el-Mahsûl*, 1/89; Hallâf, *İlmü usûli'l-fıkıh*, 118; Atar, *Fıkıh Usûlü*, 116.

⁹ İslâm hüküm teorisinde “mubah” konusu hakkında geniş bilgi için bk. M. Sellâm Medkûr, *Nazariyetü'l-ibâha inde'l-usulîyyin ve'l-fukâhâ* (Kahire: Dâru'n-Nehdati'l-Arabiyye, 1984), 32 vd.; *el-Mevsûatü'l-fıkhiyye*, “İbâha” (Kuveyt: Vizâratü'l-evkâf ve'ş-şuûni'l-İslâmiyye, 1983), 1/132-135; İbrahim Kâfi Dönmez, “Mubah”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30/341-345; Emrullah Dumlu, “Hukukî Serbest Alan: Mubah (Klasik Yaklaşım ve Şâtîbî Örneği)”, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 22 (Ekim 2013), 157-186.

¹⁰ İbn Manzûr, “bvh”, *Lisânü'l-Arab* (Kahire Dâru'l-meârif, 1984), 1/384; Medkûr, *Nazariyetü'l-ibâha*, 31-32; Dönmez, “Mubah”, 30/341.

¹¹ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye ve İstilahât-ı Fıkhiyye Kâmusu* (İstanbul: Bilmen Yay., 1985), 1/33; Medkûr, *Nazariyetü'l-ibâha*, 32; Mehmet Erdoğan, “İbâha” ve “Mübâh”,

anlamına gelmektedir. Bir fıkıh usulü terimi olarak mubahın birçok tanımı yapılmıştır.¹² Ancak bu tanımlar; “herhangi bir zemm (kınama) ve medh (övgü) olmaksızın Şâri'in mükellefi yapıp yapmamakta muhayyer bıraktığı fiil”¹³ anlamında birleşmektedir.

Diğer taraftan İslâm hukukunda “mubah” kategorisinde yer alan hükümlerin/fiillerin, biri “tikel (cüz'î/özel)” diğeri “tümel (külli/genel)” olmak üzere iki yönü bulunmaktadır.¹⁴ Buna göre tikel açıdan mubah, yapılması veya yapılmaması mükellef açısından iki tarafı eşit olan konumu ifade etmektedir. Tümel açıdan ise mubah, dinen korunması zorunlu olan beş temel esastan (zarûrât-i hamse)¹⁵ biriyle ilgili olması, başkalarının hakkını ve kamu yararını ilgilendirmesi, dinen yapılması (vâcip-mendup) veya terk edilmesi (haram-mekruh) istenilen bir fiile vesile olması (yani kullanılma gaye ve sonucuna itibar edilmesi) gibi haricî ve ârızî bazı sebeplerden dolayı farklı hükümler de alabilmektedir.¹⁶ Buna göre tümel açıdan mubah şartlara ve ihtiyaçlara göre -yapılması veya terkedilmesi yönünde- farklı hükümler de alabilen “değişken” bir konumu ifade etmektedir.¹⁷ Buna göre herhangi bir şart ve kayıt olmaksızın İslâm hukukunda bir fiilin mutlak olarak mubah olduğunu söylemek mümkün değildir.¹⁸

Dolayısıyla tümel açıdan bakıldığında, kamu otoritesinin -emretme veya yasaklama ya da kullanılmasını bazı kayıtlara bağlama şeklinde-mubahı sınırlandırması söz konusu olabilmektedir. Nitekim İslâm hukuk tarihinde erken dönemlerden itibaren “mubahın sınırlandırılması düşüncesi” İslâm hukukçularının ve devlet başkanlarının gündeminde olan bir konudur. Bundan dolayıdır ki; “Umûr-i câzede veliyyü'l-emr'in selâhiyeti ka-

Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü (İstanbul: Rağbet Yayınları, 1998), 171, 309.

¹² Mubahın tanımı için bk. Cüveynî, *el-Burhân fi usûli'l-fikh*, thk. Abdulazim Muhammed ed-Dîb (Katar: h. 1399), 1/313; İbn Hazm, *el-İhkâm fi usûli'l-ahkâm*, thk. Muhammed Şakir (Beyrut Dâru'l-âfâki'l-cedîde, ty.), 1/44; Âmidî, *el-İhkâm* 1/165-166; Molla Hüsrev, *Mir'ât*, 278; Şevkânî, *İrşâdü'l-fuhûl*, 24.

¹³ Bk. Hallâf, *İlmü usûli'l-fikh*, 130; Abdülkerim Zeydan, *el-Vecîz fi usûli'l-fikh* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2011), 38; Şaban, *Usûlü'l-fikh*, 253.

¹⁴ Şâtübî, *el-Muvâfakât*, 1/130, 142.

¹⁵ Bu beş temel maksat, İslâm hukukunda “zarûrât-ı hams” veya “zarûrât-ı külliye” olarak bilinen “dinin, aklın, malın, nefsin/canın ve neslin/nesebin” korunmasıdır. Bk. Şâtübî, *el-Muvâfakât*, 2/8-9; Ebû Zehra, *Usûlü'l-fikh*, 366-369; Zeydan, *el-Vecîz*, 300.

¹⁶ Bk. Karâfî, *el-Furûk fi Envâri'l-burûk fi envâi'l-furuk* (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1998), 2/61 (Fark: 58); Şâtübî, *el-Muvâfakât*, 1/130, 142, 147, 313-314; 2/204. Ayrıca bk. Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, 1/275.

¹⁷ Şâtübî, *el-Muvâfakât*, 1/142, 147; Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, 1/275. Ayrıca krş. Ebu Bekir Ahmet b. Ali er-Râzî el-Cessâs, *el-Fusûl fi'l-usûl*, thk. Uceyl Casim en-Nemşi (Kuveyt: 1994), 2/248; 4/70-71.

¹⁸ Krş. Şâtübî, *el-Muvâfakât*, 1/130, 142, 147.

idesi müsellemtandır./Mubah (câiz) olan bir konuda devlet başkanının tasarruf yetkisine sahip olması herkesin kabul ettiği bir kaidedir.”¹⁹ fıkıh kaidesi İslâm hukukçuları tarafından genel kabul görmüştür.²⁰ Mubahın sınırlandırılması ile kastedilen ise şudur:

“Şartların ve ihtiyaçların gerekli kılması halinde zararın giderilmesi veya kamu yararının gerçekleşmesi gayesi ile yerine göre mubah ile amel edilmesinin askıya alınarak (durdurularak/yasaklanarak) veya mubah ile amel edilmesinin zorunlu hale getirilerek (vacip kılınarak/emrederek) bu konuda mükellefin seçim hakkının kaldırılmasıdır.”²¹

Diğer taraftan klasik dönem fıkıh usulü eserlerinde mubahın mahiyetiyle ilgili; “teklîfî hüküm olup olmaması”, “şer’î hüküm olup olmaması”, “emredilmiş olup olmaması” ve “talep içerip içermemesi” gibi birçok konu üzerinde durulmuştur.²² Ancak bu konuların, fıkıh usulünün mahiyeti ve konusuyla doğrudan bir ilişkisi bulunmamaktadır.²³ Nitekim Şâtîbî (öl. 790/1388), “ibahanın/mubahın teklîfî hüküm olup olmaması” veya “şer’î hüküm olup olmaması” gibi konuların usul kitaplarında yer alması gerektiğini söylemektedir.²⁴

Klasik fıkıh usulü doktrininde, “mubahın şer’î hüküm olup olmaması” meselesi ile ilgili biri cumhura diğeri Mu’tezili âlimlerden Abu’l-Kasim al-Belhî el-Kâ’bî (öl. 319/911) ve onun taraftarlarına ait olmak üzere iki temel yaklaşım bulunmaktadır. Klasik dönem fıkıh usulü kitaplarında tartışılan “mubahın şer’î hüküm olup olmaması”²⁵ meselesi, “kamu otoritesinin muba-

¹⁹ Bk. Aydın, M. Akif, *İslâm-Osmanlı Aile Hukuku (Esbâb-ı Mûcibe Lâyihası/Nikâh-ı Mükreh)* (İstanbul: MÜİFV Yayınları, 1985), 276.

²⁰ İslâm hukukunda kamu otoritesinin mubahı (hukukî serbest alanı) sınırlandırma hak ve yetkisi ile ilgili bk. Muhammed Seyyid Bey, *Fıkıh Usulü (Giriş)*, Yay. Haz: Hasan Karayığit (İstanbul: Düşün Yayınları, 2010), 104-155; Mansurizâde Saîd, “Cevâzın Ahkâm-ı Şer’iyyeden Olmadığına Dâir”, *İslâm Mecmuası* 1/10 (İstanbul 1330), 295-303; Medkûr, *Nazarîyyetu’l-ibâha*, 317-369; Beşir el-Mekkî Abdüllâvî, *Sultatü veliyyi’l-emr fi takyîdî’l-mubâh* (Beyrut: Dâru Mektebeti’l-Maârif, 2011). Konuyla ilgili ayrıca bk. *Mecelle*, md. 1192, 1197, 1200, 1254.

²¹ Muhammed Fethî Dirînî, *Hasâisü’t-teşrî’l-islâmî fi’s-siyaseti ve’l-hüküm* (Beyrut: Müessesetü’r-risâle, 2013), 262 (2 nolu dipnot). Ayrıca bk. Muhammed Ebû Zehra, *el-Cerîme* (Kahire: Dâru’l-fikri’l-Arabî, 1986), 282; Mustafa Ahmed ez-Zerkâ, *el-Medhalü’l-fikhiyyü’l-âmm/el-Fikhu’l-İslâmî fi sebîhi’l-cedîd* (Dimeşk: Dâru’l-Fikr, 1968), 1/195.

²² Örnek olarak bk. Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 1/243-247; Âmidî, *el-İhkâm*, 1/166-169; Zerkeşî, *el-Bahru’l-muhît*, 1/277-283; Sübkî, *Raf’ü’l-Hâcib*, 2/5-9.

²³ Bk. Şaban, *Usûlü’l-fikh*, 40-41.

²⁴ Bk. Şâtîbî, *el-Muvâfakât*, 1/43.

²⁵ Konuyla ilgili bk. Cüveynî, *el-Burhân*, 1/294-295; Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 1/245 vd.; Âmidî, *el-İhkâm*, 1/166; Zerkeşî, *el-Bahru’l-muhît*, 1/277-278; Karâfî, *Şerhu tenkîhu’l-fusûl fi ihtisârî’l-Mahsûli fi’l-usûl* (Beyrut: Dâru’l-fikr, 2004), 62-63. Ayrıca bk. Ahmed Husarî, *Nazarîyyetü’l-hüküm ve mesâdirü’t-teşrî fi usûli’l-fikhi’l-İslâmî* (Beyrut: Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, 1986), 37, 70;

hı/cevazı sınırlandırma yetkisi" bağlamında son dönemlerde de tartışılmaya devam eden konularından biridir. Nitekim Osmanlı'nın son dönemlerinde Mansurizâde Said (1864-1923) ve İsmail Hakkı İzmirli (1869-1946) gibi dönemin önde gelen bazı ilim adamları kamu otoritesini mubahı/cevazı sınırlama yetkisi bağlamında "cevâzın ahkâm-ı şer'iyeden olup olmadığına dair" makaleler yazmışlardır.²⁶ Günümüzde yapılan bazı çalışmalarda da mubahın/cevazın ahkâm-ı şer'iyeden olup olmadığı ile ilgili görüşlere yer verilmiştir.²⁷

1. KLASİK FIKIH USÛLÜ DOKTRİNİNDE MUBAHİN ŞER'Î HÜKÜM OLUP OLMAMASI İLE İLGİLİ YAKLAŞIMLAR

1.1. Konuyla İlgili Görüşler

1.1.1. Cumhuriyetin Yaklaşımı: Mubahın Şer'î Hüküm Olduğu Görüşü

Klasik fıkıh usulü doktrininde usulcülerin çoğunluğu mubahın şer'î hükümlerden olduğu konusunda ittifak etmişlerdir.²⁸ Mubahın şer'î hüküm olduğunu söyleyen cumhur, kendilerinin şer'î hüküm olarak kabul ettikleri ibahanın, *şer'î/dinî bildirim sonrası Şâri'in hitabı ile sabit olan ibaha* olduğunu, Kâ'bî'nin şer'î hüküm olarak kabul etmediği ibahanın ise *şer'î/dinî bildirim öncesi sabit olan aslî ibaha (veya dini bildirim sonrasında hakkında nass olmayan aslî ibaha)* olduğunu söylemektedirler.²⁹ Dolayısıyla cumhur, Şâri'in hitabı ile sabit olmasından dolayı mubahın da şer'î hüküm olduğunu söylemektedir.³⁰ Fahreddin er-Râzî (öl. 606/1210) ve Seyfeddin el-Âmidî (öl. 631/1233) gibi usulcüler, Ka'bî ile cumhur arasındaki ihtilafın lafzî olduğunu söylemekle birlikte cumhurun görüşünün isabetli olduğu şeklinde değerlendirmelerde bulunmaktadırlar. Konuyla ilgili Râzî'nin değerlendirmesi şöyledir:

Medkûr, *Nazarîyyetü'l-ibâha*, 24; Dönmez, "Mubah", 30/341.

²⁶ Örnek olarak bk. Mansurizâde Saîd, "Cevâzın Ahkâm-ı Şer'iyeden Olmadığına Dâir", 295-303; İsmail Hakkı İzmirli, "Cevâzın Ahkâm-ı Şeriatından Olup Olmaması Hakkındaki Nizâ' Nizâ-i Lafzîdir", *Sebilü'r-Reşad [Sırat-ı Müstakim]* 12/303 (İstanbul, 19 Haziran 1330), 296-301.

²⁷ Örnek olarak bk. Ali Bardakoğlu, "Câiz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/27. Ayrıca bk. Ekrem Koç, *İslâm Hukuk İlminde Cevaz Kavramı* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008), 30-34.

²⁸ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 1/245; Amidî, *el-İhkâm*, 1/166. Ayrıca bk. M. Sellâm Medkûr, *Mebâhisü'l-hüküm inde'l-usûliyyîn* (Kahire: Dâru'n-nehdâti'l-arabiyye, 1959), 109; Vehbe Zühaylî, *Usulü'l-fikhi'l-islâmî* (Dimeşk: Dâru'l-fikr, 1986), 1/88.

²⁹ Âmidî, *el-İhkâm*, 1/166; Medkûr, *Nazarîyyetü'l-ibâha*, 25; Dönmez, "Mubah", 30/341.

³⁰ Ebû Ayyâş Muhammed Abdül'alî b. Nizamüddin Bahrululûm el-Leknevî Ensârî, *Fevâtihu'r-rahamût bi şerhi Müsellemi's-sübût*, tsh. Abdullah Mahmud Muhammed Ömer (Beyrut: Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye, 2002), 1/91.

“Gerçek şu ki taraflar arasındaki hilaf lafzîdir. Çünkü bir şeyin mubah olması üç şekilde sabit olabilir. Birincisi, şeriatın, “isterseniz yapınız, isterseniz terk ediniz” şeklindeki sarıh hitabı ile mükellefi muhayyer bırakmasıdır. İkincisi, şer’î nasların bir fiilin yapılmasında ve terk edilmesinde sakıncanın (harec) olmadığını” bildirmesidir. Üçüncüsü ise, Şâri’in sükût ettiği, yapılması ve terk edilmesi konusunda herhangi bir nassın varid olmadığı şeylerdir ki icma ile mükellef bu konuda muhayyerdır. Arzettiğimiz bu deliller sınırsız olarak tüm fiilleri kapsamaktadır. Dolayısıyla “şer’î hüküm” ile kastedilen şer’î/dinî bildirim sonrası için geçerlidir dersiniz, gerçek böyle değildir. Çünkü bir şeyin mubah olması -şer’î/dinî bildirim öncesi ve sonrası diye bir ayırım olmaksızın- onun mahiyetinin şeraite uygun olmasıdır. Şayet “şer’î hüküm” ile kastedilen şer’î nasların onu onaylaması dersiniz, bu da gerçeği yansıtmamaktadır. Çünkü bir şeyin mubah olması -yukarıda saymış olduğumuz- üç yoldan biri ile sabit olmaktadır. Buna göre her ne şekilde sabit olursa olsun Şâri’in hitabı buna delâlet etmektedir ve ibaha/mubah şer’î bir hüküm olmaktadır.”³¹

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere Râzî, “taraflar arasındaki ihtilaf lafzîdir” demekle birlikte, cumhurun görüşünü destekleyen yorumlar yapmakta ve şer’î/dinî bildirim sonrasında her ne şekilde sabit olursa olsun mubahın şer’î hüküm kapsamında yer aldığını söylemektedir. Konuyla ilgili Âmidî’nin değerlendirmesi ise şöyledir:

“Yapılması veya terk edilmesi günah olmayan bir fiilin şer’î ibaha olmamasını biz de inkâr etmiyoruz. Çünkü şer’î ibaha, Şâri’in muhayyerlik içeren hitabıdır. Bu ise şer’î/dinî bildirim öncesinde sabit değildir. Bu ikisi arasındaki fark ise gizli değildir. Buna göre bizim şer’î hüküm olarak kabul ettiğimiz şer’î ibaha, Ka’bî’nin nefyettiği ibaha değildir.”³²

Âmidî’nin yukarıdaki açıklamasından hem Mutezile’nin hem de cumhurun görüşünün haklı olduğu anlaşılacaktır. Çünkü iki taraf, konuya farklı açılardan bakmaktadır. Buna göre ister şer’î bildirim öncesi olsun ister şer’î/dinî bildirim sonrası olsun Şâri’in hitabı ile sabit olmayan mubah şer’î bir hüküm olmamaktadır. Dolayısıyla Âmidî’ye göre, *nass ile sabit olan şer’î ibaha şer’î bir hüküm kabul edilirken, nass ile sabit olmayan aslî baha şer’î bir hüküm olmamaktadır*. Ancak usulcüler arasında *aslî ibahanın şer’î hüküm olduğu* konusunda farklı yorumlar da vardır. Nitekim Râzî’ye göre *aslî ibaha şer’î hükümdür*. Muhıbbüllah b. Abdüşşekûr el-Bihârî (öl. 1119/1707) de *Müselle mü’s-sübût*’ta; “*İbahayı aslıye de şer’î hükümdendir. Çünkü bir şeyin yapılması ve terk edilmesinin günah/sakınca (harec) olduğuna dair hakkında şer’î*

³¹ Râzî, *el-Mahsûl*, 2/213-214.

³² Âmidî, *el-İhkâm*, 1/166.

bir dayanağın bulunmaması bu şeyin Şâri' tarafından muhayyer bırakıldığına şer'î bir dayanaktır."³³ diyerek aslî ibahanın da şer'î hüküm kapsamında yer aldığını ifade etmektedir.³⁴

Sonuç olarak cumhura göre bir meselenin "şer'î hüküm" olarak nitelenmesi *talep* ile yani vacip, mendup, haram ve mekruh ile olabileceği gibi *tahyîr* ile de olabilmektedir. Tahyîr ile sabit olan şer'î hükümler ise mubahlardır. Mubah ise Şâri'in hitabı ile sabit olabileceği gibi (şer'î ibaha) Şâri'in sükût etmesi (aslî ibaha) ile de sabit olabilmektedir. Nitekim Râzî (öl. 606/1210) ve İbn Abdüşşekûr el-Bihârî (öl. 1119/1707) gibi usulcülerin yukarıda naklettığımız ifadelerine göre Şâri'in sükût ettiği (meskûtün anı) muhayyerlik içeren aslî ibaha da Şâri'in hitabı ile mubah kılmayı (tahyîr) içermekte ve Şâri'in hitabı ile sabit olan şer'î bir hüküm olmaktadır.

1.1.2. Ka'bî'nin Yaklaşımı: Mubahın Şer'î Hüküm Olmadığı Görüşü

Klasik fıkıh usulü kitaplarında mubahın şer'î bir hüküm olmadığı düşüncesi Mu'tezilî kelamcı ve usulcü Ebu'l-Kâsım el-Belhî el-Kâ'bî (öl. 319/911) ve onun taraftarlarına nispet edilmektedir.³⁵ Ka'bî'ye atfen aktarılan bu görüş ve değerlendirmelerden bazıları esas itibarıyla "mubahın şer'î hükümden olup olmaması" ile ilgili olmayıp, "mubahın emredilmiş olması" veya "mubahın talep içerip içermemesi" konularıyla ilgilidir. Ancak Ka'bî ve diğer Mu'tezilî âimlere nispet edilen görüşler, klasik fıkıh usulü kitaplarında genellikle "mubahın şer'î hükümden olup olmaması" başlığı altında verilmektedir.

³³ Muhibbullah b. Abdüşşekûr el-Bihârî, *Müselleme's-sübût (Fevâtilu'r-rahâmât bi şerhi Müselleme's-sübût ile birlikte)*, tsh. Abdullah Mahmud Muhammed Ömer (Beirut: Dârul-kütübî'l-ilmîyye, 2002), 1/91. Ayrıca bk. Râzî, *el-Mahsûl*, 2/213-214. *Müselleme's-sübût* şerhinde aslî ibahanın da şer'î ibaha kapsamında yer aldığı ile ilgili şu ifadeler yer almaktadır (Ensâri, *Fevâtilu'r-rahâmât*, 1/91):

(الإباحة حكم شرعى لأنه خطاب الشرع تخييراً) والخطاب هو الحكم الشرعى (والإباحة الأصلية نوع منه) أى من الخطاب بالتخيير ...

³⁴ Kıyası reddederek bunun yerine "aslî ibaha" ile amel edilmesi gerektiğini söyleyenlere cevap verirken Serahsî (öl. 483/1090-?), hakkında yasaklamanın olmadığı yerde bir şeyin mubah olmasının dayanağının, "Eşyada asıl olan mubahlıktır" kaidesi değil; "Allah yeryüzündeki her şeyi sizin için yarattı" (el-Bakara, 2/29) ayetinin olduğunu söylemektedir. Bk. Serahsî, *Usûlü'l-s-Serahsî*, thk. Ebu'l-vefa el-Afğanî (Beirut: Dârul-Kütübî'l-ilmîyye, 1993), 2/120. Serahsî'nin bu yaklaşımına göre aslî ibaha dolaylı olarak şer'î ibaha içinde yer almaktadır.

³⁵ Bu konuyla ilgili Mutezilenin görüşleri için bk. Cüveynî, *el-Burhân*, 1/294-295; Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 1/245; Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhîr*, 1/277-278; Zühaylî, *Usûlü'l-fıkh*, 1/88.

Gazzâlî'nin (öl. 505/1111) verdiği bilgiye göre Mu'tezilî âlimler açısından mubahlık şunu ifade etmektedir:

“Şer'in/Şâri'in bir şeyi mubah kılmasının anlamı; Şer'in/Şâri'in bir şeyin hükümünü değiştirmeksizin sem'i/şer'î bildirim öncesindeki hali üzere bırakmasıdır. Dolayısıyla haram olduğu veya vacip olduğu sabit olmayan bir şey aslı nefy üzere kalır ki buna da mubah (aslî ibaha) denir.”³⁶

Mubahın şer'î hüküm olup olmamasında, “şer'î/sem'î delilin, yani Şâri'in hitabının varlığı ve yokluğu” ile “istishâb” kaidesinden, yani “eşyada asıl olan mubahlıktır” ilkesinden hareket eden Kâ'bî'ye göre mubahlıkta asıl olan, “bir şeyin yapılması veya terk edilmesinde günahın/sakıncanın (hârec) olmaması”dır. Bu durum ise şer'î bildirimden önce sabit olduğu gibi -hakkında emredici veya yasaklayıcı bir hitap olmaması halinde- şer'î/dinî bildirim sonrasında da aynen devam etmektedir. Dolayısıyla, hakkında nass olsun veya olmasın, -yapılması veya terk edilmesinde günahın olmaması bağlamında- şer'î/dinî bildirim öncesinde olduğu gibi sonrasında da şer'î hüküm kategorisinde yer alan mubah diye bir hüküm söz konusu değildir.³⁷

Mubahın şer'î bir hüküm olmaması ile ilgili Ka'bî'nin bir diğer yaklaşımı ise şöyledir: “Her mubah bir mahzurun (haramın) terkidir. Mahzurun terk edilmesi ise vâciptir. Buna göre kendisi ile haramın terk edildiği mubah da vâcip olmaktadır. Dolayısıyla şeriatte mubah diye bir hüküm yoktur.”³⁸ Bu ifadeler mubahın şer'î hüküm olup olmamasından ziyade mubahın emredilmiş olup olmaması ile ilgilidir. Ka'bî'ye nispet edilen bu görüşe göre mubah emredilmiş olmaktadır. Dolayısıyla bir fiilin yapılması veya yapılmaması istenildiğine göre şeriatte “mubah” diye bir hüküm bulunmamaktadır. Son dönem İslâm hukukçularından Ebu Zehra (öl. 1974), Ka'bî'nin mubahı şer'î hükümden kabul etmemesi ile ilgili şu görüşleri aktarmaktadır:

“Şeriatte mükellefin yapıp yapmamakta muhayyer bırakıldığı mubah diye şer'î bir hüküm yoktur. Çünkü fiillerin yapılması Şâri' tarafından ya istenmiştir veya yasaklanmıştır. Dolayısıyla Şâri'in nazarında yapılması ve yapılmaması eşit olan bir fiil yoktur. Çünkü mükellefin yaptığı bir fiil ya kendisine zarar verir veya fayda verir. Bir fiilde zarar veya fayda olduğuna göre bu fiilin yapılması veya yapılmaması eşit olamaz. Şâri', faydası daha çok olan

³⁶ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 1/245.

³⁷ Bk. Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 1/245; Râzî, *el-Mahsûl*, 2/213; Âmidî, *el-İhkâm*, 1/166; Karâfî, *Şerhu Tenkîhü'l-fusûl*, 62; Ebû Zehra, *Usûlü'l-fikh*, 48; Hudarî, *Usûl*, 55; Zühaylî, *Usûlü'l-fikh*, 1/88; Husarî, *Nazariyyetü'l-hükûm*, 93; Dönmez, “Mubah”, 30/341.

³⁸ Cüveynî, *el-Burhân*, 1/294; Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 1/241; Şâtıbî, *el-Muwâfakât*, 1/124-125; Medkûr, *Mebâhisü'l-hükûm*, 109.

fiilin yapılmasını ister, zararı daha çok olan fiili ise yasaklar. Dolayısıyla bir fiilin Şârî'in nazarında yapılıp yapılmaması eşit olamaz. Buna göre bir şeyin, övgü veya kınamayı gerektirmeyen iki tarafı eşit mubah bir fiil/hüküm olması mümkün değildir. Örneğin insanın kendisini telef etmemek için hayatını sürdürecektir miktarda bir şeyler yemesi istenmektedir. Yine aynı şekilde insanın kendisini telef etmeye sevkedecek bir şeyi yemeyi terk etmesi de istenmektedir. İşte bu örnekte olduğu gibi mubah olarak vasıflandırılan her fiilin, ya faydalı veya zararlı tarafı daha ağır basmakta ve mutlaka bir tarafı tercih edilmektedir. Bundan dolayıdır ki mubah şer'î bir hüküm değildir."³⁹

Ebu Zehra, Ka'bî'nin mubahı şer'î hükümden kabul etmemesi ile ilgili ise şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

"Ka'bî'ye göre şer'î hükümler kişinin niyetine tabidir. Buna göre mükellefin yaptığı her bir fiilin özel bir maksadı vardır. Kişi bir fiili ya sevap işleme maksadı ile veya cezadan kaçınma maksadı ile yapar. Kişinin niyeti hayır ise karşılığında sevap, niyeti şer ise karşılığında günah vardır. Şârî'in mükellefin fiillerini kabul veya reddetmesi mükellefin niyet ve maksadına bağlıdır. Dolayısıyla bir fiilden güdülen maksada göre onun şer'î hükmü ya talep olur veya kaçınma olur."⁴⁰

Ka'bî'ye nispet edilen bu görüşe göre mubah, kullanma amacı ve sonucuna göre tümel açıdan değerlendirilmektedir. Dolayısıyla tikel açıdan iki tarafı eşit olan bir fiil tümel açıdan farklı hüküm almakta, konuyla ilgili meselenin hükmü de mubah olmaktan çıkmaktadır. Nitekim Ebu Zehra da Ka'bî'nin görüşüne bu açıdan bakarak şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

"Ka'bî'nin bu görüşünün mubah olan bir fiilin uygulamadaki karşılığı açısından bir bakıma kısmen haklılık payı vardır. Şöyle ki yemek cüz'î açıdan mubah olmakla birlikte vakıada kişinin hayatını devam ettirmesi için yemesi matluptur. Ancak kişinin matlup olan şeyler içerisinde seçim hakkı vardır. İşte bu yönü ile bir fiil cüz'î açıdan mubah olmaktadır."⁴¹

Ka'bî'nin yaklaşımını akla yetki verme ve alan açma çabası olarak değerlendiren günümüz İslâm hukukçularından H. Yunus Apaydın da Ka'bî'nin görüşü ile ilgili şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

"Mu'tezilî kelamcı ve usulcülerden Ka'bî (öl. 319/931) mubahın, yapma ve yapmama sıkıntısını kaldırmak anlamını taşıdığını, bu anlamın da sem'den (yani Şari'in bildirimde bulunmasından) önce sabit olduğunu ve Şer'in bir

³⁹ Ebû Zehra, *Usûlü'l-fikh*, 48. Ayrıca bk. Husarî, *Nazariyyetü'l-hüküm*, 93.

⁴⁰ Ebû Zehra, *Usûlü'l-fikh*, 48-49. Ayrıca bk. Medkûr, *Mebâhisü'l-hüküm*, 108.

⁴¹ Ebû Zehra, *Usûlü'l-fikh*, 49.

şeyi mubah kılmasının, o şeyin hükmünü hiç değiştirmeden, -sem'in varid olmasından- önce nasıl ise o hal üzere bırakması anlamını taşıdığını gerekçe göstererek mubahın şer'i bir hüküm kategorisi olarak değerlendirilemeyeceğini iddia eder. Ka'bî'nin (ve taraftarlarının) bu yaklaşımında akla bir yetki tanıma ve alan açma çabası olduğu gözden kaçmamaktadır. Esasında Hanefiler dışındaki usulcülerin büyük çoğunluğunun "istishâbî" bir delil kabul etmesinin arkasında bir yandan kıyas ve benzeri metodları sınırlandırma düşüncesi, bir yandan da akla bir tür yetki verme ve alan açma düşüncesinin bulunup bulunmadığı araştırılmaya değer bir husustur."⁴²

Yukarıda naklettiğimiz görüş ve açıklamalardan anlaşılacağı üzere Ka'bî, şer'î hüküm olup olmaması açısından mubahı cumhurdan farklı değerlendirmekte ve aslî ibaha ilkesini esas alarak bir fiile günahın terettüp etmemesinden hareketle mubahı şer'î hüküm kapsamında görmemektedir.

1.2. Değerlendirme

Mubahın şer'î hüküm olup olmaması meselesi, klasik fıkıh usulü kitaplarında bazı mu'tezilî usulcüler ile cumhur arasında ihtilaf edilen usul konularının başında gelmektedir. İslâm hukuk tarihinin önemli isimlerinden Ebû Hâmid Muhammed el-Gazzâlî (öl. 505/1111), cumhur ile Mu'tezilî âlimler arasında ihtilaf edilen bu mesele ile ilgili, "وهذا له غور / bu derinliği (ğavor) olan ve tahkiki gerektiren bir konudur"⁴³ diyerek konunun anlaşılmasının zorluğuna dikkat çekmektedir. Kanaatimizce mubahın şer'î hüküm olup olmaması ile ilgili Mu'tezilî âlimler ile cumhur arasındaki tartışmanın, Râzî⁴⁴ ve Âmidî⁴⁵ gibi usulcülerin dediği gibi lafzî bir tartışma⁴⁶ olarak nitelenmesi uygun değildir.⁴⁷ Çünkü son tahlilde bir taraf mubahı şer'î hükümden kabul ederken diğer taraf şer'î hükümden kabul etme-

⁴² H. Yunus Apaydın, "Kurtubalı Zahiri Fakih İbn Hazm'ın Şer'î Hükümleri Tasnifi: Merâtibu's-Şeria", *İSTEM: İslâm San'at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikisi Dergisi* 7/14 (2009), 117 (33. dipnot). Ayrıca bk. H. Yunus Apaydın, "Fıkıh Usulünün Temel Kabulleri ve Tarihselcilik", *Dinî Hükümlerin Kaynağı ve Dinî Metinlerin Anlaşılması Konusundaki Çağdaş Yaklaşımlar Çalıştayı (18-19 Aralık 2009)*, ed. Cengiz Kallek (İstanbul: İSAM Yayınları, 2010), 330.

⁴³ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 1/245.

⁴⁴ Râzî, *el-Mahsûl*, 2/213-214.

⁴⁵ Âmidî, *el-İhkâm*, 1/166.

⁴⁶ Çağdaş usulcülerden Abdülkerim en-Nemle de Mu'tezilî âlimler ile cumhur arasındaki tartışmanın lafzî olduğunu ve hiçbir fikhî/hukukî semeresi olmadığını söylemektedir. Bk. Nemle, *el-Mûhezzeb fi ilmi usûli'l-fikh el-mukâren* (Riyad Mekketü'r-rüşd, 1999), 1/262.

⁴⁷ Krş. Talip Türcan, "Sünnî ve Mu'tezilî Fıkı Usulünün Tanımlanmasında Bir Kriter Olarak Şer'îlik Algısı ve İbâha Alanının Şer'îliği Sorunu Bağlamında Bir Örnekleme", *Marife Bilimsel Birikim* 3 (2005), 210.

mektedir. Nitekim Mu'tezilî âlimler, şer'î/dinî bildirim öncesi veya sonrası diye bir ayırım yapmadan ister Şâri'in hitabı ile olsun ister hakkında nass bulunmayan konularda olsun, yapılmasında veya terk edilmesinde günahın olmadığı aklen bilinen tüm mubah fiillerin şer'î hüküm kategorisinden sayılamayacağını söylemektedirler.⁴⁸

Konuyla ilgili tarafların görüş ve açıklamalarından da anlaşılacağı üzere Ka'bî'nin başını çektiği bazı Mu'tezilî âlimler ile cumhur arasındaki tartışmanın özünü, şer'î/dinî bildirim öncesi veya sonrasında diye bir ayırım yapmaksızın, "bir fiilin yapılmasına veya terk edilmesine günahın terettüp edip etmemesinin aklen sabit olup olmaması" oluşturmaktadır.⁴⁹ Şöyle ki; Mu'tezilî âlimler bu konuda, "bir şeyin aslen mubah olması", yani "istishâb/aslî ibaha" ilkesinden hareket etmekte ve şer'î/dinî bildirim öncesi ve sonrası diye bir ayırım yapmaksızın, bir fiilin yapılmasına veya yapılmamasına günahın /sakıncanın terettüp edip etmemesini esas almaktadırlar. Dolayısıyla konuya bu açıdan bakıldığında mubahın şer'î hüküm kategorisinde değerlendirilemeyeceğini söylemektedirler. Çünkü Ka'bî ve taraftarlarına göre hakkında *yasaklayıcı* veya *emredici bir nass* (dinî hüküm) olmadığı sürece, şer'î/dinî bildirim öncesi (aslî ibaha kapsamında) kendisine bir günahın, sorumluluğun (muâheze) ve cezanın (ıkkâb) sabit olmadığı bir şeyin konumu, Şâri'in hitabı ile sabit olsun veya olmasın şer'î/dinî bildirim sonrası da aynen devam eder. Buna göre yapılmasının veya yapılmamasının aklen günah olmadığı bilinen bir şey (mubah/aslî ibaha), şer'î hüküm kapsamında yer alamaz.⁵⁰

Mu'tezilî âlimlerin konuyla ilgili değerlendirmelerini dikkate aldığımızda onlara göre bir fiilin şer'î hüküm olmasındaki temel kriter; yapılması veya terk edilmesine sevabın veya ıkkabın (cezanın/günahın) terettüp etmesidir.⁵¹ Nitekim usulcülerin *vâcip*, *mendup*, *haram* ve *mekruhla* ilgili tanımlarına baktığımızda da durumun böyle olduğu anlaşılmaktadır.⁵² Mahiyeti açısından bakıldığında ise mubah için böyle bir durum/hüküm söz konusu değildir. Mubah kapsamındaki bir fiile sevap ve ıkkabın taalluk etmesi ise onun mahiyeti itibarıyla değil, kullanılma amacı ve sonucuna

⁴⁸ Bardakoğlu, "Câiz", 7/27.

⁴⁹ Krş. Şaban, *Usûlü'l-fıkh*, 275; Apaydın, *Hukuk Usulü*, 174. Konuyla ilgili ayrıca bk. Türcan, "Şer'îlik Algısı ve İbâha Alanının Şer'îliği Sorunu", 207-211.

⁵⁰ Bk. Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 1/245; Husarî, *Nazariyyetü'l-hüküm*, 37, 70; Medkûr, *Nazariyyetü'l-ibâha*, 24; Dönmez, "Mubah", 30/341; Türcan, "Şer'îlik Algısı ve İbâha Alanının Şer'îliği Sorunu", 208, 210.

⁵¹ Krş. Zühaylî, *Usûlü'l-fıkh*, 1/88.

⁵² Bu kavramların tanımı ile ilgili bk. Ebû Zehra, *Usûl*, 28, 39, 42, 45 (28-46); Zeydan, *el-Vecîz*, 27, 32, 35, 37 (27-38).

göredir. Nitekim mahiyeti açısından mubah olan veya âdetten sayılan bir fiil, niyet ve kasdın bulunması ile tâata/ibadete dönüşebileceği gibi masiyete de dönüşebilmektedir.⁵³ Konuya bu açıdan bakıldığında mubahı şer'î hükümlerden kabul etmeyen Mu'tezilî görüşün kısmen haklı olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim günümüz İslâm hukukçularından Vehbe ez-Zühaylî (1938-2015) de bu bağlamda Ka'bî ve taraftarlarının görüşüne katıldığını ifade ederek şöyle demektedir: "Bir fiili yapmaya ve terk etmeye günahın (harez) terettüp etmemesinin şer'î ibaha olmadığı konusunda ben de Mu'tezilî âlimlerin (Ka'bî'nin) görüşünün doğru ve haklı olduğunu teslim ediyorum."⁵⁴ İslâm hukukçularının ittifakı ile mubah olan bir fiilin yapılmasına veya yapılmamasına ise günah terettüp etmemektedir. Dolayısıyla Zühaylî'nin bu ifadelerine göre, yapılmasına veya terk edilmesine günahın terettüp etmediği mubahın şer'î hükümden sayılmaması gerekmektedir.

Cumhur ise bir fiile günahın terettüp etmemesinin ancak Şâri'in hitabı, yani şer'î/dinî bildirim ile sabit olacağını söylemektedir. Buna göre bir fiilin yapılmasının veya terk edilmesinin günah olması, ancak şer'î/dinî bildirim sonrasında bilinebilir. Dolayısıyla şer'î hitap ile sabit olan bir fiil, şer'î hüküm kategorisinde yer alır.⁵⁵ Bu bağlamda mubah da Şâri'in hitabı ile sabit olduğu için şer'î bir hüküm olmaktadır. Diğer taraftan Fahreddin er-Râzî (öl. 606/1209) ve Muhibbullah b. Abdüşşekûr el-Bihârî'nin (öl. 1119/1707) ifadelerine göre Şâri'in sükût ettiği veya hakkında emredici veya yasaklayıcı bir nass/hüküm bulunmayan aslı ibaha da şer'î hüküm kapsamında yer almaktadır.⁵⁶

Mubahın şer'î hüküm kapsamında yer aldığını söyleyen cumhurun bu görüşünü, usulcülere göre nasların (hitabın) doğrudan veya dolaylı olarak tüm hayat olaylarını kuşatması ile de temellendirmek mümkündür. Nitekim usulcülere göre, hükümsüz hiçbir hayat olayı yoktur ve naslar doğrudan veya dolaylı olarak tüm hayat olaylarını kuşatmaktadır. Naslar tüm hayat olaylarını kuşattığına göre şer'î açıdan "farz/vacip-mubah-haram" üçgeni dışında bir olayın kalması mümkün değildir.⁵⁷ Dolayısıyla

⁵³ Şâtübî, *el-Muvâfakât*, 2/202. Ayrıca bk. Şâtübî, *el-Muvâfakât*, 1/119-120; Zeydan, *el-Vecîz*, 39.

⁵⁴ Zühaylî, *Usûlül'l-fikh*, 1/88.

⁵⁵ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 1/246; Karâfî, *Şerhu Tenkihü'l-fusûl*, 62; Zerkeşî, *el-Bahrü'l-muhît*, 1/277-278.

⁵⁶ Bk. Râzî, *el-Mahsûl*, 2/213-214; Bihârî, *Müsellemü's-ssübût*, 1/91. Ayrıca bk. Ensârî, *Fevâitihu'r-rahâmût*, 1/91; *el-Mevsûatü'l-fikhiyye*, "İbâha", 1/132.

⁵⁷ Nasların tüm hayat olaylarını lâfzen veya delâleten kuşatması ile ilgili değerlendirmeler için bk. Şâfî, *er-Risâle*, thk. Ahmed Muhammed Şakir (Beyrut: Daru'l-kütübü'l-ilmîyye, ty.), 19 (nr. 46, 48), 477 (nr. 1326); Bakillânî, *et-Takrîb ve'l-irşâd (es-Sağîr)*, thk. Abdülhamid b.

nasların kuşatıcılığı açısından bakıldığında cumhura göre mubahın şer'i hüküm olması gerekmektedir. Diğer taraftan cumhura göre mubahın şer'i hüküm kapsamında yer almasının tağlîb (genelleme) yoluyla olduğunu söylemek de mümkündür. Nitekim cumhur, teklif (kulfet ve meşakkat) içermemesine rağmen, tağlîb yoluyla -diğer teklîfi hükümlerle birlikte mubahın- teklîfi hükümden olduğunu söylemektedir.⁵⁸ Buna göre, *nasıl ki mubahın teklîfi hüküm olması tağlîp yoluyla olmuş ise şer'i hüküm olması da tağlîp yoluyla olmaktadır*, diyebiliriz. Çünkü bir fiili yapıp yapmama arasında muhayyer olmak, doğrudan hükümle bağlantılı bir durum değildir.⁵⁹

Gazzâlî, *el-Müstesfâ*'da Mu'tezilî âlimlere nispet ettiği mubahın şer'i hüküm olmadığı görüşünü naklettikten sonra; " وهذا له غور / bu derinliği (ğavr) olan ve tahkiki gerektiren bir konudur" diye nitelediği bu konudaki kapalılığı gidermek için mubah kapsamına giren fiilleri üç kısma ayırmaktadır. Birinci kısım, *asıl üzere kalan mubah fiildir* (aslı nefy/aslı ibaha). Şer bu fiil hakkında, ne sarih lafızla (doğrudan) ne de sem'î delillerden biri ile (dolaylı olarak) bu konuda hiçbir şey söylememiştir. Bu fiil hakkında, "daha önce olduğu hal üzere devam edip gelmiş ve sem' (şeriat) ona hiç değinmemiştir. Dolayısıyla bu fiil hakkında hiçbir hüküm yoktur" denilmesi gerekir. (Buna göre aslı ibaha, şer'i hükümden değildir.) İkinci kısım, şer'in 'dilerseniz yapın, dilerseniz yapmayın' diyerek yapıp-yapılmaması konusunda mükellefi muhayyer bıraktığı fiildir. Şer'in bu şekilde, "dilerseniz yapın, dilerseniz yapmayın" demesi bir hitaptır. Hükümün de zaten hitaptan başka anlamı yoktur. Yani hüküm, Şâri'in hitabıdır. Böyle bir hitap varid olduğuna göre bunu inkâr etmek de mümkün değildir. Dolayısıyla şer'i ibaha, şer'i bir hükümdür. Üçüncü kısım ise hakkında, "dilerseniz yapın, dilerseniz yapmayın" şeklinde muhayyer bırakan bir hitap (tahyîr) ile sabit olmayan, fakat sem'î/şer'î delilin, yapılmasında ve terk edilmesinde bir günah olmadığına delâlet ettiği fiildir. Bu fiil, sem'î delil, yani Şâri'in hitabı ile

Halid Ebu Zenîd (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 1998), 1/312; Cessâs, *el-Fusûl fi'l-usûl*, 4/75-76, 81; Serahsî, *el-Uşûl*, 2/139-140 (Kıyas Konusu); İbn Hazm, *el-İhkâm*, 8/134; Cüveynî, *el-Burhân*, 2/743-744/r. 676-677 (kıyas konusuna giriş paragrafı); Gazzâlî *el-Müstesfâ*, 1/20, 3/3; Râzî, *el-Mahsûl*, 1/167, 169; Şâtıbî, *el-Muwâfakât*, 1/173; Şevkânî, *İrşâdü'l-fuhûl*, 347-348. Ayrıca bk. H. Yunus Apaydın, "İctihad", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/434; Apaydın, "Fıkıh Usulünün Temel Kabulleri ve Tarihselcilik", 328-331; Mehmet Erdoğan, "İslâm Hukukunun Teolojik Temelleri", *İslâm Fıkıhını Nasıl Anlamalıyız Sempozyum Tebliğ ve Müzakereleri* (Bursa: KURAV Yayınları, 2006), 194; Mehmet Erdoğan, "İslâm Hukukunda Şer'lik Kavramı", *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 19/1 (2006), 151.

⁵⁸ Şevkânî, *İrşâdü'l-fuhûl*, 23. Ayrıca bk. Zerkeşî, *el-Bahrü'l-muhît*, 1/341; Ensârî, *Fevâitü'r-rahamût*, 1/90; Seyyid Bey, *Fıkıh Usulü*, 73; Medkûr, *Nazariyyetü'l-ibâha*, 286.

⁵⁹ Tevhîh Ayengin, "Hüküm Teorisi", *İslâm Hukukuna Giriş* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi, 2011), 158-159.

bilinmiştir. Şayet bu sem'î delil olmasaydı, bu fiil işleyen kişiden sakınca-
nın/günahın kaldırıldığı ve bu fiilin aslı nefy, yani aslı ibaha üzere kaldığı
“akıl” delili ile bilinirdi.⁶⁰

Gazzâlî, üç kısma ayırdığı ve hakkında “*bu derinliği (ğavr) olan / tahkiki
gerektiren derin bir konudur*” dediği mubah fiillerin şer'îliği, yani şer'î hü-
küm olup olmaması ile ilgili Mu'tezilî âlimlerin yorumunu da haklı çıkar-
acak şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

“Bu üçüncü (yani mubah olduğu ile ilgili hakkında sem'î bir delil bulunma-
yan ancak, yapılmasında ve terk edilmesinde bir günahın bulunmadığı fiil
hakkında nazar vardır. (Yani bu fiiller tartışmaya açıktır. Dolayısıyla bu konu
hakkında farklı görüş ve düşünceler ileri sürülebilir.) Zira bu fiilde akıl ve
Sem' delili bir araya gelmiştir. Aynı şekilde diğer iki kısımda, yani aslı nefy/
aslı ibaha ve şer'î ibaha da nazar vardır (Yani hakkında sem'î/şer'î hiçbir delil
varid olmayan mubah fiil (aslı ibaha) ile hakkında sem'î/şer'î delil bulunan ve
Şâri'in hitabı ile sabit olan mubah fiil (şer'î ibaha) da tartışmaya ve farklı görüş
beyan etmeye açıktır.). Zira “Şâri'in, 'istersen kalk istersen otur' şeklindeki
sözü (yani Şâri'in hitabı ile sabit olan şer'î ibaha) hakkında şöyle denilme-
si mümkündür: Şâri'in 'istersen kalk istersen otur' demesi, yeni bir hüküm
getirmek (tecdid-i hüküm) değil, aksine önceki hükmü aynen bırakmadır
(takrîr). Hükmün takriri ise durumunu değiştirmeyerek onu bulunduğu hal
üzere bırakmak demektir. O halde bu, Şer' ile ortaya çıkan yeni bir şey (yeni
bir hüküm) değildir, dolayısıyla şer'î (hüküm) de değildir. Diğer kısma -yani
hakkında hitap ve delil varid olmayan- gelince; bunun şöyle denilerek inkâr
edilmesi mümkündür: Sem', hakkında yapma talebi (talabü'l-fi'l) ve terk etme
talebi (talebü't-terk) bulunmayan yerlerde/fiillerde mükellefin muhayyer ol-
duğuna delâlet etmiştir. Bu ise genel olarak, sınırsız sayıdaki fiiller hakkında
(Şâri'in sükûtunun o fiilin mubah olduğuna dair şer'î) bir delildir. Buna göre,
Şer'in -dolaylı olarak- delâlet etmediği hiçbir fiil kalmaz ve böylece bu fiiller,
Şer'/Şâri tarafından mubah kılınmış olur. Aksi takdirde, Şer'in bir şeyi mubah
kılmasının değiştirme (tağyir) değil, aynen bırakma (takrîr) olduğu; takrîrin
ise yeni bir iş/hüküm olmadığı; aksine, takrîrin, bu konuda yeni bir hüküm ge-
tirilmediğini beyan/açıklamak, hatta yeni bir hükme hiç değinmemek olduğu
ileri sürülerek karşı çıkılabilir.”⁶¹

Gazzâlî'nin yukarıda üç kısma ayırdığı ve her biri ile ilgili yaptığı de-
ğerlendirmeler, Mutezilî âlimlerin “mubahın şer'î hüküm olmadığı” şek-
lindeki görüşlerine kısmen haklılık payı verilebileceğini göstermektedir.

⁶⁰ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 1/245-247.

⁶¹ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 1/246-247.

Açıklama ve değerlendirmeleri dikkate aldığımızda Mu'tezilî âlimler ile cumhur arasındaki ihtilafın, tarafların konuya farklı açılardan bakması ile ilgili lafzî bir tartışmadan ibaret olmadığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu konuda; Mu'tezilî âlimlerin şer'î/dinî bildirim öncesi ve sonrası diye bir ayırım yapmadan genel olarak "yapılmasında veya terk edilmesinde günahın olmadığı" fiil anlamında mubahı şer'î hükümden kabul etmediğini söylemek mümkündür. Diğer taraftan cumhurun; "Ka'bî'nin kastettiği mubah, hakkında nass olmayan şer'î/dinî bildirim öncesi için geçerlidir. Bizim kastettiğimiz mubah ise hakkında nass olan şer'î/dinî bildirim sonrasıdır. Dolayısıyla ihtilaf farklı bakış açılarından kaynaklanmaktadır" şeklindeki açıklamaları da anlamsız gözükmektedir. Çünkü *istishâb* kaidesi çerçevesinde şer'î bildirim öncesi bir fiilin aslı ibahadan sayılması ve bunun şer'î hükümden olmadığıнын söylenmesi şer'î/dinî bildirim sonrası, yani İslâm şeriatının gelmesi ile anlamsız ve gereksiz bir yorum olmaktadır. Zira İslâm'ın gelmesiyle "şer'î/dinî bildirim öncesi" diye bir durum veya şer'î/dinî bildirim öncesine göre hüküm vermek söz konusu değildir.

Mubahın şer'î hüküm olup olmaması ile ilgili temel sünî yaklaşımı temsil eden cumhur ile Mu'tezilî âlimler arasındaki yaklaşım farklılığını özetle ifade etmek gerekirse; Mu'tezilî âlimlere göre bir şeyin şer'î hüküm olmasında asıl olan; onun yapılmasına veya terk edilmesine günahın terettüp edip etmemesidir. Buna göre bir şeyin yapılmasında veya terk edilmesinde günah varsa o fiil şer'î hükümdendir, yoksa şer'î hükümden değildir. Cumhura göre ise bir şeyin şer'î hüküm olmasında asıl olan; Şâri'in hitabının olup olmamasıdır. Buna göre bir şeyin yapılmasında Şâri'in hitabı varsa o fiil şer'î hükümdendir yoksa şer'î hükümden değildir.⁶² Ancak son tahlilde cumhura göre bir meselenin mubah kategorisinde yer alması Şâri'in doğrudan hitabı ile olabileceği gibi dolaylı hitabı ile de olabilmektedir. Nitekim Râzî ve Bihârî'nin sarîh olarak ifade ettikleri gibihakkında nass olmayan (meskûtün anh) aslî ibaha kapsamındaki konular da şer'î ibahadan sayılmaktadır.⁶³ Sonuç olarak:

"İbaha alanının şer'î mi yoksa aklî mi olduğuna ilişkin tartışma, tarafların şer'îlik algısındaki farklılığın bir yansımasıdır. Temel sünî yaklaşım, her beşeri davranışın ancak şer' yoluyla bilinebilen bir hükmünün olduğu ve hiçbir davranışın şer'î değerlendirme dışında kalmadığı şeklindedir. Dolayısıyla kişilerin serbestçe hareket etme imkânına sahip oldukları ibaha alanı, şer'in vâcib, mendûb, haram veya mekruh kılmaması sebebiyle mubah olduğu anla-

⁶² Türcan, "Şer'îlik Algısı ve İbâha Alanının Şer'îliği Sorunu", 208, 210-211.

⁶³ Râzî, *el-Mahsûl*, 2: 213-214; Bihârî, *Müsellemü's-sübût*, 1/91.

şılan davranışlar bütünü demek değildir. Bir davranış, tıpkı vâcib veya haram nitelikli davranışlarda olduğu gibi ancak şer'in bildirmesi ile mubah hale gelebilir. Hâlbuki ibaha alanının akfî olduğunu savunan yaklaşımda -kimi sünnî usulcüler de aynı görüşü paylaşmaktadır- mubah, şer'in müdahale etmediği; aklın, yapılmasını ve yapılmamasını eşit düzeyde değerlendirdiği davranış biçiminde tanımlanmaktadır."⁶⁴

2. MUBAHİN ŞER'Î HÜKÜM OLUP OLMAMASININ KAMU OTORİTESİNİN MUBAHI SINIRLANDIRMA YETKİSİ İLE İLİŞKİLENDİRİLMESİ

2.1. Konuyla İlgili Mansurizâde Saîd'in Görüşü

Osmanlının son dönem düşünürlerinden hukukçu Mansurizâde Mehmed Saîd (1864-1923)⁶⁵, mubahın şer'î hüküm olup olmaması ile kamu otoritesinin mubahi sınırlandırma yetkisi arasında bir ilişki kurmakta ve mubahın şer'î hüküm kapsamında yer almadığını, dolayısıyla kamu otoritesinin mubah/cevâz olarak isimlendirilen hukukî serbest alanda mutlak olarak tasarruf yetkisine sahip olduğunu söylemektedir. Nitekim Mansurizâde Saîd konuyla ilgili görüşlerini, *İslâm Mecmuası*'nda⁶⁶, "Cevâzın Ahkâmı Şer'iyyeden Olmadığına Dâir"; "Kanun ve Şeriat" ve "Taaddüd-i Zevcât İslâmiyette Men Olunabilir" konuları etrafında yazdığı makalelerinde açık ve net olarak ifade etmektedir.⁶⁷

Konuyla ilgili görüşlerinde Mu'tezilî yaklaşımı esas alan Mansurizâde Saîd, şer'î/dinî bildirim öncesi ve sonrası diye bir ayırım yapmadan, bir başka ifade ile Şâri'in hitabı ile sabit olup olmamasına bakmaksızın ister "şer'î ibaha" olsun ister "aslî ibaha" olsun mubahın/cevâzın ahkâm-ı

⁶⁴ Türcan, "Şer'îlik Algısı ve İbaha Alanının Şer'îliği Sorunu", 210.

⁶⁵ Mansurizâde Saîd'in hayatı ve eserleri ile ilgili bk. Abdullah Kahraman (Yayına Haz. "Şeriat ve Kânûn (Mansurizâde Mehmed Saîd)", *İslâmiyât* (Şeriat Dosyası) 1/4 (Ekim-Aralık 1998), 239-241 (Sunuş kısmı); Abdullah Kahraman, "Daru'l-Fünûn Hocalarından Mansurizâde Mehmed Saîd Ve Klasik Fıkhn Sınırlarını Zorlayan Bazı Görüşleri", *Daru'l-Fünûn İlahiyat Sempozyumu (18-19 Kasım 2009) Tebliğleri* (İstanbul: 2010), 405-407; Ayşegül Yılmaz, *Mansurizâde Saîd ve Fıkhi Görüşleri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2003), 7-25.

⁶⁶ *İslâm Mecmuası*, I. Dünya Savaşı yıllarında yayımlanan bir fikir dergisidir. Geniş bilgi için bk. Tuba Çavdar Karatepe, "İslâm Mecmuası", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları 2001), 23/53-54.

⁶⁷ Mansurizâde Saîd'in konuyla ilgili görüşleri için bk. Mansurizâde Saîd, "Cevâzın Ahkâm-ı Şer'iyyeden Olmadığına Dâir", 295-303; "Taaddüd-i Zevcât İslâmiyette Men Olunabilir", 233-238; "Şeriat ve Kanun-I", *Daru'l-Funun Hukuk Fakültesi Mecmuası* (DFHM) 1/6 (İstanbul 1332-1334), 530-535; "Şeriat ve Kanun-II", *Daru'l-Funun Hukuk Fakültesi Mecmuası* (DFHM) 2/8 (İstanbul 1332-1334), 601-606. Ayrıca bk. Aydın, *Aile Huku*, 172-174; Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma* (Ankara: Bilgi Basımevi, 1973), 395-396.

şer'iyyeden olmadığını ve kamu otoritesinin (devlet başkanının) mutlak anlamda mubahı sınırlama yetkisinin olduğunu makalelerinde teferruatlı bir şekilde ele almaktadır. Konunun daha açık ve net olarak ifade edilebilmesi için Mansurizâde Said'in görüşlerinden bazı kesitler aktarmak uygun olacaktır. Mansurizâde Said, "Cevâzın Ahkâm-ı Şer'iyyeden Olmadığına Dair" isimli makalesinde konuyla ilgili şöyle demektedir:

"Cevâz, şer'î bir hüküm değildir. Çünkü şeriat, nizamı ve intizamı korumak maksadıyla vaz' ve tesis olunmuş bir konundan ibarettir. Kanun, fiil ve davranışları kayıt altına almak için vaz' edilir. Kayıtlandırmaya yarayan hükümler ise, vücûb ve hürmet gibi hükümlerdir. Sıhhat ve fesâd gibi hükümler de şer'î emir ve nehyin neticesi olduklarından vücûb ve hürmet manalarını içine alırlar. Bu sebeple onlar da kayıtlandırmaya yardımcı olur. Cevâz ise, bir fiil ve hareketin serbest oluşundan ibaret olup kayıtlandırmaya hizmet etmez. Dolayısıyla da şeriatın hükümlerinden sayılmaz."⁶⁸

"... İzah ve tafsil ettiğim (ayrıntılı olarak açıkladığım) üzere cevâz, öyle ileri sürdükleri şekilde ne Şâri'in hitâbı ve ne de hitabının sonucudur. Cevâz, Şâri'in hitâbı değil, hitabının olmayışıdır. Hitâbının sonucu da değil, hitabının olmayışının sonucudur. Bu sebeple cevaza 'hüküm' denemez, hiçbir şekilde şeriatın hükümlerinden sayılamaz."⁶⁹

"İşte böyle körü körüne (ale'l-umyâ) cevâz hakkında 'hitâbın sonucudur' diye hükmedilmiş ve bu esâs-ı fâsîd (çürük temel) üzerine bina ederek cevâz şer'î ahkâmdan sayılmış ise de arz ve izah ettiğim gibi; cevâz hitâbın sonucu değildir ki şer'î ahkâmdan sayılabilsin. Böyle ahkâm-i şer'iyyeden olmayan cevâza tabiatıyla şeriat müdahale etmeyeceğinden⁷⁰ taaddüd-i zevcât (çok kadınla evlilik), evlenme, boşanma gibi câiz olan şeyler hakkında ülü'l-emr yani hükümet milletin vicdanına ve asra uygun şekilde hükümler ve kanunlar vaz' ve tesis edebilir."⁷¹

⁶⁸ Mansurizâde Said, "Cevâz Ahkâm-ı Şer'iyyeden Olmadığına Dair", 296. Ayrıca bk. Ali Bardakoğlu (sadeleştiren), "Mansurizâde Saîd: Cevâz Şer'î Ahkâmdan Olmadığına Dâir". *Erciyes Üniv. Sosyal Bilimler Ens. Dergisi* 1 (Kayseri 1987): 82.

⁶⁹ Mansurizâde Said, "Cevâz Ahkâm-ı Şer'iyyeden Olmadığına Dair", 301. Ayrıca bk. Bardakoğlu (sadeleştiren) "Mansurizâde Said: Cevâz Şer'î Ahkâmdan Olmadığına Dair", 87.

⁷⁰ Burada Mansurizâde Said'e şöyle bir itiraz yapılabilir: İnsanın (müctehidin) ve devletin karıştığı bir konuya şeriat (dîn) niçin karışmasın? Ayrıca bir şeyin şer'î hükümden olması ona insanın (müctehidin) karışamayacağı anlamına mı gelmektedir? Nitekim Şâri', nassların yorumunda akla (sivil insiyatife/ müctehidlere) geniş yorum hakkı vermiştir. Bundan dolayıdır ki İslam hukukçuları, şer'î hükümden olan *farz/vacip, mendup (sünnet), mubah, mekruh, haram* ile ilgili her mesele hakkında Şâri'in maksadı doğrultusunda ictihadda (yorumda) bulunmuşlar ve konuyla ilgili görüşlerini beyan etmişlerdir. Nitekim İslâm hukukçuları da müctehidler bu ictihadlarının şer'î bir hüküm olduğunu ve avam (mukallitler) için şer'î deliller konumunda olduğunu söylemişlerdir. Bk. Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 4/244-246, 292-293.

⁷¹ Mansurizâde Said, "Cevâz Ahkâm-ı Şer'iyyeden Olmadığına Dair", 303. Ayrıca bk.

Konuyu kendi bakış açısından fıkıh usulünde belirli bir zemine oturtan Mansurizâde Said, *“Taaddüd-i Zevcât İslâmiyette Men Olunabilir”* isimli makalesinde ise konuyla ilgili şöyle demektedir:

“Demek oluyor ki hakkında emir ve nehy-i şer’î varid olmamış, vacib ve memnu’ olmayan hangi bir şey hakkında olursa olsun -ki caiz olan hangi bir şey olursa olsun demektir- ülü’l-emr, emr veya nehy ederse vacib olan bir şeyin hilafını veya bir fi’l-i memnuyu emr etmediği için, hülâsa şeriatın hiçbir emr ve nehyine muarız olmadığı için kâffesine itaat etmek vaciptir. İşte bu hüküm her türlü şek ve tereddüden hâli, nass-ı mezkûrun müfâd-ı kat’î ve muktezây-ı sarîhidir... Binaen aleyh emr ve nehy-i şer’î vârid olmamış câiz olan şeylerin kâffesinde ülü’l-emrin emr ve nehyetmeye, kâbil-i takyîd ve tahdîd olmayan selâhiyet-i vâsıası/sınırsız tasarruf yetkisi vardır.”⁷²

“Hulâsa şeriat-ı İslâmiyyede şurası muhakkaktır ve her türlü şek ve tereddüden, hilaf ve ihtilafdan mâ’sundur ki ale’l-umûm câiz olan şeylerde ülü’l-emrin emr ve nehy etmeye selâhiyat-ı vâsıası vardır... Binaen aleyh ülü’l-emr, yani hükümet, bi’l-küllüye (umûr-ı caizeden/mubah olan) taaddüd-i zevcâtı men etmeye veya bazı kuyûd ve şurût ile takyîd etmeye selâhiyet-i tâmmesi vardır. Şeriat-ı İslâmiyyede, arzettiğim veçhile bu hususda hiçbir mâni yoktur. Çünkü ale’l-umûm câiz olan şeylerde emr ve nehye ve kavânîn vaz’ına ülü’l-emrin nazar-ı şariatte selâhiyat-ı vâsıası vardır.”⁷³

Devlet başkanının, mubah/cevaz alanda her türlü tasarruf etmeye hak ve yetkisinin olduğunu söyleyen Mansurizade Said, *“Kanun ve Şeriat”*⁷⁴ isimli makalesinde ise devletin aile hukuku alanında zamanın şart ve icaplarına göre gerekli her türlü düzenlemeyi yapabileceği ile ilgili şöyle demektedir:

“Hülâsa: Bâlâda bast ve beyan eylediklerimizden (yukarıda genişçe açıkladıklarımızdan) anlaşılacağı veçhile... ülü’l-emrin kavânîni sâirede nasıl ihtiyâcât ve mesâlih-i nâsi teemmül ederek birçok kavânîni va’z ve ta’dîl ettiği gibi hukuk-ı medeniyyenin mühim bir kısmını teşkil etmesi lazım gelen münâkahatta da kezalik ihtiyâcât-ı darûriyye ve medeniyyeye muvafık bir surette -saltanat-ı velâyet-i hasebiyle- bilâ kayd ve şart kanun vaz’ ve ta’dîl

Bardakoğlu (sadeleştiren) “Mansurizâde Said: Cevâz Şer’î Ahkâmdan Olmadığına Dair”, 89.

⁷² Mansurizâde Said, *“Taaddüd-i Zevcât İslâmiyette Men Olunabilir”*, *İslâm Mecmuası* 1/8 (İstanbul 1330), 236.

⁷³ Mansurizâde Said, *“Taaddüd-i Zevcât İslâmiyette Men Olunabilir”*, *İslâm Mecmuası* 1/8 (İstanbul 1330), 237.

⁷⁴ Mansurizâde Said, *“Şeriat ve Kanun-I”*, *Daru’l-Funun Hukuk Fakültesi Mecmuası* (DFHM) 6 (1332-1334), 530-535; *“Şeriat ve Kanun-II”*, *Daru’l-Funun Hukuk Fakültesi Mecmuası* (DFHM) 8, (1332-1334), 601-606. Bu makaleler Abdullah Kahraman tarafından yeni harflerle neşredilmiştir. Bk. Abdullah Kahraman (Yayına Haz.), *“Şeriat ve Kânûn* (Mansurizâde Mehmed Saîd)”, *İslâmiyât* (Şeriat Dosyası) 1/4 (Ekim-Aralık 1998), 239-251.

etmeye hak ve selâhiyeti mutlakdır. Buna şer'an hiçbir mâni yoktur."⁷⁵

Mansurizâde Saîd'in, mubahın/cevazın şer'î hüküm olup olmaması ve devlet başkanının mubahı sırlama yetkisi ile ilgili makalelerinde özetle söylediği ise şudur:

"Mubah/cevâz, şer'î hükümlerden değildir. Dolayısıyla ülü'l-emr (devlet başkanı/hükümet), velâyet-i saltanat (velâyet-i âmme/selâhiyet-i tâmme) hasebiyle umur-ı câzeden olan mubahta şeriatın men etmediklerini kanun yoluyla menedebilir ve mubah (câiz) olan konularda da gerekli hukûkî düzenlemeleri yapabilir."⁷⁶

Günümüz İslâm hukukçularından Abdullah Kahraman da "*Mansurizâde Saîd'in Klasik Fıkıhçılara Yönelttiği Bazı Eleştiriler*" isimli makalesinde Mansurizâde Saîd'in konuyla ilgili yaklaşımını haklı ve isabetli bularak şöyle demektedir:

"Hangi hedefe matuf olursa olsun, Mansûrîzâde'nin usulcü ve fıkıhçıların kabullerinden hareketle tespit ettiği problemleri ciddiye almak gerekir. Bize göre, Mansûrîzâde'nin cevâzla ilgili görüşlerinde büyük ölçüde haklılık payı vardır. Onun bu konuda fukahâyı eleştirirken öne sürdüğü gerekçe oldukça tutarlı gözükmektedir. Ona göre şer'î hüküm Şâri'in hitabının eseriye bu kapsama vücup ve hurmete ilişkin olanları dâhil edip, hakkında hitap bulunmayanları da cevaz alanına katmak daha isabetlidir."⁷⁷

Cevazın şer'î hüküm olmadığını söyleyen⁷⁸ günümüz İslâm hukukçularından Ali Bardakoğlu ise Mansurizâde Saîd ile benzer bir değerlendirme yaparak şöyle demektedir:

"Mutezile âlimleri mubahı şer'î hüküm kategorisine dâhil etmezken Sünnî düşüncede mubah şer'î hükümdür. Ancak mubahın şer'î hüküm sayılmaması daha isabetli görünmektedir. Şer'î hüküm ya vaciptir ya menduptur ya mekruhtur ya da haramdır; geri kalan geniş alan ise aslı ibâha kuralı kapsar. Câiz ve mubah şer'î hüküm kategorisinde yer aldığına buna getirilecek sınırlama ve yorum doğrudan şer'î bir hükümde tasarrufun kurallarına tabi olacaktır. Osmanlı'nın son döneminde âlimler bu konuyu tartışmaya açmışlar, şer'î hüküm olmadığını savunan önemli bir grup çıkmıştır."⁷⁹

⁷⁵ Mansurizâde Saîd, "Şeriat ve Kânûn-I", 535; Kahraman, "Şeriat ve Kânûn (Mansurizâde Saîd)", 247. Ayrıca bk. Aydın, *Aile Hukuku*, 173.

⁷⁶ Kaynakça için bk. *İlgili Dipnot*.

⁷⁷ Abdullah Kahraman, "Mansurizâde Saîd'in Klasik Fıkıhçılara Yönelttiği Bazı Eleştiriler", *Cumhuriyet Ünv. İlahiyat Fak. Dergisi* 5/1 (Sivas 2001): 237.

⁷⁸ Ali Bardakoğlu, "Osmanlı Hukukunun Şer'iliği Üzerine", *Osmanlı* (Teşkilat içinde). ed. Güler Eren (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999), 6/415.

⁷⁹ Ali Bardakoğlu, "Fıkıh Çözüm mü Üretir, Sorun mu?", *EskiYeni: Anadolu İlahiyat Akademisi*

Yukarıda görüşlerini naklettiğimiz başta Mansurizâde Said olmak üzere Ali Bardakoğlu ve Abdullah Kahraman'ın ifadelerinden mubahın şer'î hüküm olup olmaması ile kamu otoritesinin mubahı sınırlandırma yetkisi arasında bir ilişki kurulduğu anlaşılmaktadır.

2.2. Değerlendirme

Mansurizâde Said ve onun görüşüne katılan günümüz İslâm hukukçuları her ne kadar mubahın şer'î hükümden olup olmaması meselesi ile kamu otoritesinin mubahı sınırlandırma yetkisi arasında bir ilişki kurmaya çalışsalar da bu iki konu arasında doğrudan bir ilişki olmadığını söylemek mümkündür. Zira "Mubah, vesile olduğu şeyin hükmünü alır"⁸⁰ kaidesi gereğince vesile olduğu maslahat ve mefsedete göre mubahın farklı hükümler alabileceği, bir diğer ifade ile şartlar ve ihtiyaçlar gerekli kıldığında kamu yararı ve zararın izalesi bağlamında kamu otoritesinin mubahı sınırlandırma yetkisi İslâm hukukunun müsellemler konularındandır. Dolayısıyla kamu otoritesi tarafından sınırlandırmaya söz konusu olabilmesi için mubahın şer'î hüküm kapsamında yer alıp almaması önemli değildir.

Nitekim cevazın ahkâm-ı şer'iyeden olmadığını aklî ve naklî deliller ile ispat etmeye çalışan Mansurizâde Saîd, mubah şer'î hükümden kabul edilse bile bu durumun mubahın kamu otoritesi tarafından sınırlandırılmasına mani olamayacağı ile ilgili şöyle demektedir:

"Cevazın ahkâm-ı şer'iyeden olduğu farz edilse bile -taaddüd-i zevcât hakkında yazmış olduğum makalede ispat ettiğim vechile- yine hükümetin (ülül-emr'in) bunlar hakkında (câiz/mubah olan alanlarda) kanunlar vaz' ve tesis etmeye hak ve yetkisi red ve inkâr edilemez. Fakat böyle (yani izah ve ispat

Araştırma Dergisi 29 (Güz 2014), 174. Krş. H. Yunus Apaydın, "Siyasal Hayat", *İlmihal-II (İslam ve Toplum)* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013), 2/293. Yukarıdaki ifadelerinde Mansurizâde Saîd'in görüşlerine katılan ve mubahın cevazın şer'î hüküm kapsamında olmadığını söyleyen Bardakoğlu'nun aşağıdaki ifadeleri ise Şâri'in sükkût ettiği ve hakkında yasaklığın bulunmadığı hukukî serbest alanların da şeriat/şer'î hüküm kapsamında olduğunu göstermektedir:

"Bir hukuk normunun veya uygulamasının İslâm'a uygunluğu, yani klasik ifadesiyle şer'îliğî denilince onun, dinin açık hükümlerine aykırı olmaması kastedilir. Bu da Kur'an ve Sünnet'te yer alan ifadenin onu emretmesi, uygunluğunu açıkça teleffuz etmesi şeklinde olabileceği gibi ona ilişkin bir açıklamaya yer vermemesi, yani yasaklığından söz etmemesi şeklinde de olabilir." (Bardakoğlu, "Osmanlı Hukukunun Şer'îliği Üzerine", 414.)

⁸⁰ Bu fikhî kaide ile ilgili bk. İbn Abdüsselâm, *Kavâidü'l-ahkâm fi mesâlihî'l-enâm*, thk. Neziha Kemal Hammad ve Osman Cuma Damiriyye, (Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 2000), 1/34-36, 74; Karâfi, *el-Furûk*, 2/61 (Fark: 58); Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 1/113, 114, 125, 128, 4/194; İbn Kayyim, *İlâmü'l-muvakkâin an rabbi'l-âlemîn*, (Riyad: Dâru İbnül Cevziyye, 1423 h.), 4/553; Ebû Zehra, *Usûl*, 288; Medkûr, *Nazariyyetü'l-ibâha*, 96, 99, 433; Zeydan, *el-Vecîz*, 195, 197; Zühaylî, *Usûlü'l-fikh*, 2/874, 877-882.

ettiğim üzere) cevaz ahkâm-ı şer'îyyeden sayılmayacağı için mesele (yani devlet başkanının mubahı sınırlandırması) daha basit bir şekilde halledilmiş olur ve izaha ve ispata gerek kalmaz"⁸¹

Mansurizâde Saîd'in görüşlerine karşı cevazın/mubahın ahkâm-ı şer'îyyeden olduğunu savunan İzmirli İsmail Hakkı (1869-1946)⁸² ve (Babanzâde) Ahmed Naim (1872-1934)⁸³ de şartların ve ihtiyaçların, bir diğer ifade ile kamu yararının gerektirmesi halinde prensip olarak devlet başkanının; yani kamu otoritesinin mubahı/cevâzı sınırlandırma hak ve yetkisinin olduğunu kabul etmektedirler. Nitekim İzmirli İsmail Hakkı bu bağlamda; "*ef'âl-i mubah hiçbir kimseye eza etmemek şartıyla câiz olur*"⁸⁴; "*fi'l-i mubah bi şartı's-selame câiz olur*"⁸⁵ fıkıh kaidelerini aktarmakta ve "*harama vesile olan mubah haram, vâcibe vesile olan mubah da vâcib olur*"⁸⁶ diyerek cevâzın/mubahın gaye ve sonucuna göre sınırlandırılmasının mümkün olduğunu söylemektedir.⁸⁷ (Babanzâde) Ahmet Naim ise, "*Haydi muvakkaten davanızı teslim edeyim de umur-i mubah ve câizenin kâffesinde ümeraya itaat, emri dini gibi vâcib olur diye kabul edeyim...*" diyerek prensip olarak kamu otoritesinin cevâzda/mubahda tasarruf yetkisi olduğunu ima etmekte, ancak bu yetkinin iyi niyetle kamu yararının bir gereği olarak değil, dış güçlerin/batının baskısından kaynaklandığını ifade etmektedir.⁸⁸

Günümüz İslâm hukukçularından H. Yunus Apaydın da, dinin tüm hayat olaylarını kuşattığını ve mubahın da şer'î hüküm kapsamında yer

⁸¹ Mansurizâde Saîd, "Cevâzın Ahkâm-ı Şer'îyyeden Olmadığına Dâir", 303. Ayrıca bk. Bardakoğlu (sadeleştiren) "Mansurizâde Saîd: Cevâz Şer'î Ahkâmından Olmadığına Dâir", 89.

⁸² İzmirli İsmail Hakkı'nın hayatı, eserleri ve görüşleri hakkında geniş bilgi için bk. İsmail Kara, *Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi* (İstanbul: Risale Yayınları, 1987), 2/89-135; Ali Birinci-M. Sait Özverdarlı, "İzmirli, İsmail Hakkı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/530-535.

⁸³ (Babanzâde) Ahmed Naim'in hayatı, eserleri ve görüşleri hakkında geniş bilgi için bk. Kara, *Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi*, 1/273-308; İsmail Lütfi Çakan, "Babanzade Ahmet Naim", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/375-376.

⁸⁴ Ebu Saîd el-Hâdimî, *Mecâmiu'l-hakâik*, nşr. Şirketü Sahafiyye Osmaniyye müdürü el-Hâc Ahmed Hulûsî (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1308), 45 (Hâtime: *Kavâid-i külliye*, md. 25).

⁸⁵ الأفعال المباحة إنما تجوز بشرط عدم إيذاء أحد
⁸⁵ İbn Âbidîn, Muhammed Emin, *Reddü'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr şerhu Tenvîri'l-ebâr*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcud ve Ali Muhammed Muavvad (Riyad: Dâru Alemlî'l-kütüb, 2003), (Kitabü'l-cinâyet/Babü'l-kûd fimâ dünen nefis/Faslün fi'l-fi'leyn), 10: 219; *Mecelle*, md. 1254.

الأصل أن الواجب لا يتقيد بوصف السلامة والمباح يتقيد به ومنه ضرب الأب ابنه تأديبا أو الأم أو الوصي
⁸⁶ İzmirli İsmail Hakkı, "Cevâz Ahkâm-ı Şer'iattan Olup Olmaması Hakkındaki Niza Niza-i Lafzidir", 301

⁸⁷ İzmirli İsmail Hakkı, "Cevâz Ahkâm-ı Şer'iattan Olup Olmaması Hakkındaki Niza Niza-i Lafzidir", 300-301.

⁸⁸ Ahmet Naim, "Taaddüd-i Zevcat İslâmiyet'te Men Olunabilir mi imiş?: Mansurizade Saîd Beyefendi'ye", 220.

aldığını belirterek⁸⁹ kamu otoritesinin cevazda, yani mubah alanda tasarruf yetkisinin olduğunu ifade etmektedir.⁹⁰

Diğer taraftan Hz. Peygamber'in ve Hz. Ömer'in mubahın sınırlandırılmasına yönelik bazı uygulamaları da kamu otoritesinin mubahı sınırlandırma yetkisi ile mubahın şer'î hüküm olup olmaması arasında doğrudan bir ilişki olmadığını göstermektedir. Nitekim Hz. Peygamber'in arızî ve haricî bazı sebeplerden dolayı aslen mubah olan *kurban etlerinin üç günden fazla biriktirilmesini*⁹¹, *sığır etinin yenilmesini*⁹² ve *kabir ziyaretlerini*⁹³ yasaklaması; kokusuyla çevreye rahatsızlık veren *sarımsak vb. şeyleri kendisinin yememesi*⁹⁴ ve *bunları yiyen kişileri de mescide gelmekten men etmesi*⁹⁵, *kızı Hz. Fatıma üzerine Hz. Ali'nin ikinci bir kadınla evlenmesini yasaklaması*⁹⁶ gibi örnekler kamu yararının gerektirmesi, başkalarının hakkına tecavüz etmesi, onlara zarar vermesi vs. gibi gerekçelerin bulunması halinde mubahın sınırlandırılabilceğini göstermektedir.⁹⁷

Hz. Ömer'in hilâfeti döneminde *temettu haccını*⁹⁸ yasaklayarak *ifrad haccını*⁹⁹ emretmesi¹⁰⁰; Hz. Huzeyfe (r.a) ve diğer bazı sahabileri Ehl-i kitap kadınlarla evlenmekten men etmesi¹⁰¹; kadınların dengi olmayan erkekler-

⁸⁹ Bk. Apaydın, "Fıkıh Usulünün Temel Kabulleri ve Tarihselcilik", 328-331. Ayrıca bk. H. Yunus Apaydın, *Din ve Fıkıh Yazıları* (Konya: Hacıveyszade İlim ve Kültür Vakfı Yayınları, 2018), 70, 192-195.

⁹⁰ Apaydın, "Fıkıh Usulünün Temel Kabulleri ve Tarihselcilik", 362. Ayrıca bk. Apaydın, *Din ve Fıkıh Yazıları*, 178, 233.

⁹¹ Konuyla ilgili rivayetler için bk. Buhârî, "Edâhî", 16; Müslim, "Edâhî", 5; Muvatta, "Edâhî", 4, 6; Muvatta, "Dahâyâ", 4.

⁹² Ebû Abdillâh el-Huseyin b. Hasen el-Halîmî, *el-Minhâc fi şuabi'l-îmân*, thk. Halîmî Muhammed Kûde, (Beyrut: Daru'l-fikr, 1979), 2/31.

⁹³ Konuyla ilgili rivayetler için bk. Müslim, "Cenâiz", 36; Ebû Dâvûd, "Cenâiz", 77; İbn Mâce, "Cenâiz", 48.

⁹⁴ Ebû Dâvûd, "Et'ime", 40; Müslim, "Eşribe", 31; İbn Mâce, "Et'ime", 59.

⁹⁵ Ebû Dâvûd, "Et'ime", 40. Ayrıca bk. Buhârî, "Ezân", 160.

⁹⁶ Konuyla ilgili rivayetler için bk. Buhârî, "Nikâh", 109; Müslim, "Fadâilü's-sahâbe", 15; Ebû Dâvûd, "Nikâh", 12; İbn Mâce, "Nikâh", 56.

⁹⁷ Krş. Şâtübî, *el-Muvâfakât*, 1/147, IV, 60.

⁹⁸ *Temettu haccı*: Hac mevsiminde ihrama girip umre yaptıktan sonra ihramdan çıkarak hac vaktine kadar Mekke'de ihramsız olarak durmak ve hac vakti gelince tekrar ihrama girmek suretiyle yapılan hac şeklidir.

⁹⁹ *İfrad haccı*: Hac mevsiminde sadece hac ibâdeti için ihrama girerek yapılan hacc şeklidir.

¹⁰⁰ Bk. Tirmîzî, "Hac", 13. Ayrıca bk. İbn Kayyim, *et-Turuku'l-hükmiyye fi's-siyaseti's-er'iyye*, thk. Nayif b. Ahmed el-Hamed (Mekketü'l-Mülerrame: Dâru Âlemi'l-fevaid, 1428 h), 1/46-47; Muhammed Biltâcî, *Menhecü Ömer İbnü'l-Hattâb fi't-teşri: Dirâse müstev'ibe li fikhi Ömer ve tanzîmihi* (Kahire: Dâru'l-fikri'l-Arabî, 1970), 338-342.

¹⁰¹ Bk. Kurtubî, *el-Câmi li ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 2006), 3/456; Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 3/323. Ayrıca bk. Biltâcî, *Menhecü Ömer fi't-teşri*, 301-306; Dirîni, *Nazariyyetü't-teassüf*, 166-169.

le evlenmesini yasaklaması¹⁰²; müellefe-i kulûba zekât fonundan pay ayrılmasını kaldırması¹⁰³; sahabenin ileri gelenlerinin Medine'den ayrılarak başka yerlere gitmesini yasaklaması¹⁰⁴ ve haftada iki gün üst üste et yenilmesini yasaklaması¹⁰⁵ gibi uygulamaları da kamu yararının gerektirmesi veya zararın giderilmesi bağlamında kamu otoritesinin mubahı sınırlandırabileceğini göstermektedir.

Sonuç olarak yukarıdaki açıklama ve görüşlerden mubahın şer'î hüküm olup olmaması ile kamu otoritesinin mubahı sınırlandırma yetkisi arasında doğrudan bir ilişki olmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim yukarıda zikredilen Hz. Peygamber'in ve Hz. Ömer'in mubahın sınırlandırılmasına yönelik uygulamaları, mubahın şer'î hüküm olup olmaması ile mubahın kamu otoritesi tarafından sınırlandırılması arasında doğrudan bir ilişki olmadığını göstermektedir. Dolayısıyla "mubahın şer'î hüküm olup olmaması" konusunda cumhur ile Ka'bî'nin başını çektiği Mu'tezilî âlimler arasındaki bu tartışma ve bu çerçevede son dönemlerde gündeme getirilen görüşler; "mubahın teklîfî hüküm olup olmaması", "mubahın emredilmiş olup olmaması", "mubahın talep içerip içermemesi" konularında olduğu gibi gereksiz bir tartışma olup fûrû-i fıkıh açısından hiçbir fikhî semeresinin olmadığını söylemek mümkündür.¹⁰⁶ Nitekim günümüz İslâm hukukçularından Mehmet Erdoğan, İslâmî öğretide nasların tüm hayat olaylarını doğrudan veya dolaylı olarak kuşatmasından hareketle "cevazın şer'î hüküm olup olmaması" ile ilgili tartışmanın gereksiz ve yersiz olduğu ile ilgili şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

"... Aynı şekilde vahyin (nasların) gerek adını koyarak gerekse prensibini vaz' ederek değinmediği herhangi bir konu da olmayacak, başka bir ifade ile hukukta bilinçli ya da bilinçsiz bir boşluk bulunmayacaktır. Yani tümüyle beşer

¹⁰² Serahsî, *el-Mebsût*, (Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 1989), 4/196.

¹⁰³ Bk. Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 4/325; Serahsî, *el-Mebsût*, 3/9; Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi' fi tertîbî's-şerâi'*, thk. Ali Muhammed Muavvad (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîye, 2003), 2: 470. Ayrıca bk. Cengiz Kallek, "Müellefe-i Kulûb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/475-476; Muhammed Muhammed el-Medenî, *Nazarât fi fıkhi'l-Farûk Ömer ibni'l-Hattâb* (Kahire: 2002), 45-54; Biltâcî, *Menhecü Ömer fi't-teşri'*, 175-191; Muhsin Koçak, *İslâm Hukukunda Hükümlerin Değişmesi Açısından Hz. Ömer'in Bazı Uygulamaları* (Samsun: Kardeşler Ofset, 1997), 49-56; Saffet Köse, "Hz. Ömer'in Bazı Uygulamaları Bağlamında Ahkâmın Değişmesi Tartışmalarına Bir Bakış", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 7 (Nisan-2006), 15-29.

¹⁰⁴ Medkûr, *Nazariyyetü'l-ibâha*, 347; Dirîni, Muhammed Fethî, *el-Hak ve medâ sultânü'd-devle fi takyidihî*, Müessesetü'r-risâle, Beyrut 1984, 112; Abdüsselam Muhammed eş-Şerif el-Âlim, *Nazariyyetü's-siyaseti's-şer'iyye* (Bingazi: Camiatü Karyûnûs, 1996), 150.

¹⁰⁵ İbnü'l-Cevzî, *Menâkibü (Emîru'l-Mü'minin) Ömer İbnü'l-Hattab*, thk. Zeyneb İbrahim el-Karût (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, ty.), 79.

¹⁰⁶ Nemle, *el-Mühezzeb fi ilmi usûli'l-fikh el-mukâren*, 1/262.

akıl ve tecrübesine bırakılmış bir alan tasavvuru mümkün değildir. Hal böyle olunca yakın tarihimizde cevazın şeri bir hüküm olup olmadığı yönündeki tartışmalar da kanaatimizce yersiz olacaktır.”¹⁰⁷

SONUÇ

Klasik İslam hukuku metodolojisinde / hüküm teorisinde, şer’î-teklîfi hükümün tanımında yer alan “tahyîr”, mükellefin muhayyer olduğu hukukî serbest alanları, yani mubah fiilleri ifade etmektedir. Bir fıkıh usulü terimi olarak mubah, herhangi bir zemm (kınama/günah) ve medh (övgü/sevap) olmaksızın Şâri’in mükellefi yapıp yapmamakta muhayyer bıraktığı hukukî serbest alanlardır.

Klasik İslâm hukuku metodolojisinde mubahın şer’î hüküm olup olmaması ile ilgili biri cumhura, diğeri Mu’tezilî âlim Ka’bî ve onun taraftarlarına ait olmak üzere iki temel yaklaşım bulunmaktadır. Cumhuriyet, şer’î hükümün sübutunda Şâri’in hitabını esas almakta ve hitabın (nasların) tüm hayat olaylarını kuşattığını ve bu bağlamda mubahın da şer’î hüküm kapsamında yer aldığını söylemektedir. Mu’tezilî âlimler ise bir mesele için şer’î hükümün tespiti ederken Şâri’in (kanun koyucunun) o meseleye günah terettüp ettirip ettirmediğini esas almaktadırlar. Buna göre yapılmasına veya terk edilmesine her hangi bir günah terettüp etmediği için mubahın şer’î hüküm kapsamında yer almadığını söylemektedirler. Günümüz İslâm hukukçularında Vehbe ez-Zühaylî de Mu’tezilî âlimlerin bu yaklaşımını haklı bulmaktadır.

Mubahın şer’î hüküm kapsamında olup olmaması hakkında, bu derinliği olan ve tahkik etmeyi gerektiren bir mesele diyen Gazzâlî, mubah kapsamına giren fiilleri üçlü bir taksime tabi tutmuş ve bazı durumlar için Mu’tezilî âlimlerin haklı olabileceği şeklinde değerlendirmeler yapmıştır. Osmanlı’nın son dönem hukukçu düşünürlerinden Mansurizâde Said ile günümüz İslam hukukçularından Ali Bardakoğlu, Abdullah Kahraman gibi hukukçular da Mu’tezilî âlimlerin görüşüne katılmakta ve mubahın şer’î hüküm kapsamında olmamasının daha isabetli bir yaklaşım olduğunu söylemektedirler. Buna mukabil günümüz İslâm hukukçularından H. Yunus Apaydın, Mehmet Erdoğan gibi İslam hukukçuları ise nasların tüm hayat olaylarını kuşatıcılığından hareketle mubahın da şer’î hüküm kapsamında yer aldığını, dolayısıyla cumhurun görüşünün daha isabetli olduğunu söylemektedirler.

¹⁰⁷ Erdoğan, “İslâm Hukukunun Teolojik Temelleri”, 194.

Diğer taraftan başta Mansurizâde Said ve onun görüşüne katılan bazı İslam hukukçuları mubahın şer'î hüküm olup olmaması ile devlet başkanının (kamu otoritesinin) mubahı sınırlandırma yetkisi arasında bir ilişki kurmaya çalışmışlardır. Ancak şartlara, yani vesile olduğu maslahat (menfaat) ve mefsedete (zarara) göre mubahın farklı hükümler de alabileceği dikkate alındığında, mubahın şer'î hüküm olup olmaması ile devlet başkanının (kamu otoritesinin) mubahı sınırlandırma yetkisi arasında doğrudan bir ilişki kurulmasına gerek olmadığını söylemek mümkündür. Nitekim klasik fıkıh doktrinine göre de devlet başkanının (kamu otoritesinin), şartlar ve ihtiyaçlar gerekli kıldığında, kamu yararı doğrultusunda mubahı sınırlandırma hak ve yetkisine sahip olduğu kabul edilmektedir.

KAYNAKÇA

- Âlim, Abdüsselam Muhammed eş-Şerif. *Nazariyyetü's-siyaseti's-şer'iyye*. Bingazi: Camiatü Karyûnûs, 1996.
- Âmidî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed Seyfeddin. *el-İhkâm fi usûli'l-ahkâm*. thk. Abdurrazzak Afifi. 4 Cilt. Riyad: Dâru's-Samû, 2003.
- Apaydın, H. Yunus. "Kurtubalı Zahirî Fakih İbn Hazm'ın Şer'î Hükümleri Tasnifi: Merâtibu's-Şer'îa", *İSTEM: İslâm San'at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi* 7/14 (2009), 107-119.
- Apaydın, H. Yunus. "Fıkıh Usulünün Temel Kabulleri ve Tarihselcilik". *Dinî Hükümlerin Kaynağı ve Dinî Metinlerin Anlaşılması Konusundaki Çağdaş Yaklaşımlar Çalıştayı*. Ed. Cengiz Kallek. 323-364. İstanbul: İSAM Yayınları, 2010.
- Apaydın, H. Yunus. "İctihad". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/432-445. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Apaydın, H. Yunus. *Din ve Fıkıh Yazıları*. Konya: Haciveyszade İlim ve Kültür Vakfı Yayınları, 2018.
- Apaydın, H. Yunus. "Siyasal Hayat". *İlmihal-II (İslam ve Toplum)*. 2 Cilt. 2/252-328. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013.
- Atar, Fahrettin. *Fıkıh Usûlü*. İstanbul: MÜİF Yayınları, 1996.
- Ayengin, Tevhit. "Hüküm Teorisi". *İslâm Hukukuna Giriş*. 156-184. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi, 2011.
- Bakillânî, el-Kâdî Ebî Bekr Muhammed b. Tayyib. *et-Takrîb ve'l-irşâd (es-Sağîr)*. thk. Abdülhamid b. Halid Ebu Zenîd. 3 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1998.
- Bardakoğlu, Ali (sadeleştiren). "Mansurizâde Saîd: Cevâzın Şer'î Ahkâmından Olmadığına Dâir". *Erciyes Üniv. Sosyal Bilimler Ens. Dergisi* 1 (Kayseri 1987), 81-89.
- Bardakoğlu, Ali. "Osmanlı Hukukunun Şer'îliği Üzerine". *Osmanlı (Teşkilat içinde)*. ed. Güler Eren. 6/412-417. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.
- Bardakoğlu, Ali. "Fıkıh Çözüm mü Üretir, Sorun mu?". *EskiYeni: Anadolu İlahiyat Akademisi Araştırma Dergisi* 29 (Güz 2014): 147-178.
- Bardakoğlu, Ali. "Câiz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/27-28. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Berkes, Niyazi. *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. Ankara: Bilgi Basımevi, 1973.
- Beyânûnî, Muhammed Ebü'l-Feth. "Hüküm (Fıkıh)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/466-468. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Bihârî, Muhibbullah b. Abdüşşekûr. *Müselleme's-sübût (Fevâtihu'r-rahâmût bi şerhi Müsellemi's-sübût ile birlikte)*. tsh. Abdullah Mahmud Muhammed Ömer. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 2002.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukuk-ı İslâmîyye ve Istilahât-ı Fıkhiyye Kâmûsu*. 8 Cilt. İstanbul: Bilmen Yayınları, 1985.

- Biltâcî, Muhammed. *Menhecü Ömer İbnü'l-Hattâb fi't-teşrî: Dirâse müstev'ibe li fikhi Ömer ve tanzîmihî*. Kahire: Dâru'l-fikri'l-Arabî, 1970.
- Birinci Ali ve M. Sait Özervarlı, "İzmirli, İsmail Hakkı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/530-535. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Cessâs, Ebu Bekir Ahmet b. Ali er-Râzî. *Ahkâmü'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Sadık Kamhâvî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, 1985.
- Cessâs, Ebu Bekir Ahmet b. Ali er-Râzî. *el-Fusûl fi'l-usûl*. thk. Uceyl Casim en-Nemşi. 4 Cilt. Kuveyt: 1994.
- Cürcânî, Ebü'l-Hasan Seyyid Şerif Ali b. Muhammed b. Ali. *et-Ta'rifât*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1983.
- Cüveynî, İmamü'l-Haremeyn Ebu'l-Meâlî Abdullah b. Abdullah Yusuf. *el-Burhân fi usûli'l-fikh*. thk. Abdulazim Muhammed ed-Dîb. 2 Cilt. Katar: b.y., 1399/1979.
- Çakan, İsmail Lütfî. "Babanzade Ahmet Naim". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/375-376. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Dirînî, Muhammed Fethî. *el-Hak ve medâ sultânü'd-devle fi takyîdihî*. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1984.
- Dirînî, Muhammed Fethî. *Hasâisü't-teşrî'l-islâmî fi's-siyaseti ve'l-hüküm*. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 2013.
- Dönmez, İbrahim Kâfi, "Mubah", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/341-345. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Dumlu, Emrullah. "Hukukî Serbest Alan: Mubah (Klasik Yaklaşım ve Şâtübî Örneği)". *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 22 (Ekim 2013), 157-186.
- Ebû Zehra, Muhammed. *Usûlü'l-fikh*. İstanbul: Tebliğ Yayınları, ts.
- Ebû Zehra, Muhammed. *el-Cerîme*. Kahire: Dâru'l-fikri'l-Arabî, 1986.
- el-Mevsûatü'l-Fikhiyye. "İbâha", *Vizâratü'l-evkâf ve's-şuûni'l-islâmiyye*. 1/132-135. Kuveyt: 1983.
- Ensârî, Ebû Ayyâş Muhammed Abdül'alî b. Nizamüddin Bahrülulûm el-Leknevî. *Fevâtihu'r-rahâmât bi şerhi Müsellemi's-sübût*. tsh. Abdullah Mahmud Muhammed Ömer. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 2002.
- Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 1998.
- Erdoğan, Mehmet. "İslâm Hukukunda Şer'îlik Kavramı". *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 19/1 (2006), 145-151.
- Erdoğan, Mehmet. "İslâm Hukukunun Teolojik Temelleri". *İslâm Fıkhını Nasıl Anlamalıyız (Sempozyum Tebliğ ve Müzakereleri)*. 189-195. Bursa: KURAV Yayınları 2006.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed. *el-Müstasfâ min ilmi'l-usûl*. thk. Hamza b. Züheyr Hafız. 4 Cilt. Medine: b.y., ts.
- Hâdimî, Ebu Saîd. *Mecâmiu'l-hakâik*. nşr. Şirketü Sahafîyye Osmanîyye müdürü el-Hâc Ahmed Hulûsî. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1308/1891.

- Halîmî, Ebû Abdillâh el-Huseyin b. Hasen. *el-Minhâc fi şuabi'l-îmân*. thk. Halîmî Muhammed Kûde. 3 Cilt. Beyrut: Daru'l-fikr, 1979.
- Hallâf, Abdülvahhab. *İlmü usûli'l-fikh*. İstanbul: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1984.
- Husarî, Ahmed. *Nazariyyetü'l-hükm ve mesâdirü't-teşrî fi usûli'l-fikhi'l-İslâmî*. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabi, 1986.
- İbn Abdüsselâm, İzzeddin (İzz), Ebu Muhammed es-Sülemî. *Kavâidü'l-ahkâm fi mesâlihi'l-enâm*. thk. Nezih Kemal Hammad ve Osman Cuma Damiriyye. 2 Cilt. Dimeşk: Dârü'l-Kalem, 2000.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emin. *Reddü'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr şerhu Tenvîri'l-ebsâr*. thk. Adil Ahmed Abdülmevcud - Ali Muhammed Muavvad. 13 Cilt. Dârü Alemi'l-kütüb, 2003.
- İbn Hazm, Ebu Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd. *el-İhkâm fi usûli'l-ahkâm*. thk. Muhammed Şakir. 8 Cilt. Beyrut: Dârü'l-âfâki'l-cedîde, ts.
- İbn Kayyim, *et-Turuku'l-hükmiyye fi's-siyaseti's-er'iyye*. thk. Nayif b. Ahmed el-Hamed. 2 Cilt. Mekketü'l-Mülerrame: Dârü Âlemi'l-fevaid, 1428/2007.
- İbn Kayyim. *Îlâmü'l-muvakkîn an rabbi'l-âlemîn*. 7 Cilt. Riyad: Dârü İbnül Cevziyye, 1423/2002.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemalüddin. *Lisânü'l-Arab*. 6 Cilt. Kahire Dârü'l-meârif, 1984.
- İbnü'l-Cevzî, Ebil Ferac Cemalüddin Abdurrahman b. Ali. *Menâkibü (Emîru'l-Mü'minin) Ömer İbnü'l-Hattab*. thk. Zeyneb İbrahim el-Karût. Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiiyye, ts.
- İltaş, Davut. *Fıkıh Usulünde Mütekellimîn Yönteminin Delâlet Anlayışı*. İstanbul: İSAM, 2011.
- İzmirli, İsmail Hakkı. "Cevâzın Ahkâm-ı Şeriattan Olup Olmaması Hakkındaki Nizâ' Nizâ-i Lafzîdir". *Sebilü'r-Reşad [Sırat-ı Müstakim]* 12/303 (19 (Haziran 1330/1912), 296-301.
- İzmirli, İsmail Hakkı. "Cevâzın Ahkâm-ı Şeriattan Olup Olmadığı-2". *Sebilü'r-Reşad [Sırat-ı Müstakim]* 12/304 (Haziran 1330/1912), 315-319.
- Kahraman, Abdullah, (Yayına Haz.). "Şeriat ve Kânûn (Mansurizâde Mehmed Saîd)". *İslâmiyât*, (Şeriat Dosyası) 1/4 (Ekim-Aralık 1998), 239-251.
- Kahraman, Abdullah. "Daru'l-Fünûn Hocalarından Mansûrizâde Mehmed Saîd Ve Klasik Fıkıhın Sınırlarını Zorlayan Bazı Görüşleri". *Daru'l-Fünûn İlahiyya Sempozyumu Tebliğleri*. 405-414. İstanbul: 2010.
- Kahraman, Abdullah. "Mansurizâde Saîd'in Klasik Fıkıhçılara Yöneltiği Bazı Eleştiriler". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/1 (Sivas 2001), 233-247.
- Kallek, Cengiz. "Müellefe-i Kulûb". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/475-476. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Kara, İsmail. *Türkiye'de İslâmçılık Düşüncesi*. 2 Cilt. İstanbul: Risale Yayınları, 1987.

- Karâfi, Şihabüddin Ebu'l-Abbâs Ahmed b. İdris es-Sanhâcî. *el-Furûk fi Envâri'l-burûk fi envâi'l-furuk*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1998.
- Karâfi, Şihabüddin Ebu'l-Abbâs Ahmed b. İdris es-Sanhâcî. *Şerhu tenkîhu'l-fusûl fi ihtisâri'l-Mahsûli fi'l-usûl*. Beyrut: Dâru'l-fikr, 2004.
- Karatepe, Tuba Çavdar. "İslâm Mecmuası". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/53-54. İstanbul: TDV Yayınları 2001.
- Kâsânî, Ebû Bekr Alâaddin b. Mes'ûd. *Bedâiu's-sanâi' fi tertibi'ş-şerâi'*. thk. Ali Muhammed M uavvad. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 2003.
- Koç, Ekrem. *İslâm Hukuk İlminde Cevaz Kavramı*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- Koçak, Muhsin. *İslâm Hukukunda Hükümlerin Değişmesi Açısından Hz. Ömer'in Bazı Uygulamaları*. Samsun: Kardeşler Ofset, 1997.
- Köse, Saffet. "Hz. Ömer'in Bazı Uygulamaları Bağlamında Ahkâmın Değişmesi Tartışmalarına Bir Bakış". *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 7 (Nisan-2006), 13-50.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî. *el-Câmi li ahkâmi'l-Kur'ân*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. 24 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 2006.
- Mansurizâde Saîd. "Cevazın Ahkâm-ı Şer'iyeden Olmadığına Dâir". *İslâm Mecmuası* 1/10. (İstanbul 1330), 295-303.
- Mansurizâde Saîd. "Şeriat ve Kanun-I". *Daru'l-Funun Hukuk Fakültesi Mecmuası* (DFHM) 1/6 (1332-1334), 530-535.
- Mansurizâde Saîd. "Şeriat ve Kanun-II". *Daru'l-Funun Hukuk Fakültesi Mecmuası* (DFHM) 2/8 (1332-1334), 601-606.
- Mansurizâde Saîd. "Taaddüd-i Zevcât İslâmiyette Men Olunabilir". *İslâm Mecmuası* 1/8 (1330/1912), 233-238.
- Medenî, Muhammed Muhammed. *Nazarât fi fikhî'l-Farûk Ömer ibni'l-Hattâb*. Kahire: b.y., 2002.
- Medkûr, M. Sellâm. *Nazariyyetu'l-ibâha inde'l-usuliyyin ve'l-fukâhâ*. Kahire: Dâru'n-Nehdati'l-Arabiyye, 1984.
- Medkûr, M. Sellâm. *Mebâhisü'l-hüküm inde'l-usûliyyîn*. 2 Cilt. Kahire: Dâru'n-nehdati'l-arabiyye, 1959.
- Molla Hüsrev. *Mir'âtü'l-usûl*. İstanbul: Dersâadet, 1321/1904.
- Nemle, Abdülkerim b. Ali b. Muhammed. *el-Mühezzeb fi ilmi usûli'l-fikh el-mukâren*. 4 Cilt. Riyad Mektebetü'r-rüşd, 1999.
- Râzî, Fahreddin. *el-Mahsûl fi ilmi'l-usûl*. thk. Cabir Feyyyâd el-Alvânî. 6 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, ts.
- Serahsî, Ebû Bekr Muhammed b. Ebî Sehl. *Usûlü'l-s-Serahsî*. thk. Ebu'l-vefa el-Afğanî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ktübî'l-ilmîyye, 1993.
- Serahsî, Ebû Bekr Muhammed b. Ebî Sehl. *el-Mebûsât*. 31 Cilt. Beyrut Dâru'l-ma'rife, 1989.

- Seyyid Bey, Muhammed. *Fıkıh Usulü (Giriş)*. Yay. Haz: Hasan Karayığit. İstanbul: Düşün Yayınları, 2010.
- Şaban, Zekiyüddin. *İslâm Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l-fıkıh)*. çev. İbrahim Kâfi Dönmez. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 2015.
- Şâfiî, Muhammed b. İdris. *er-Risâle*. thk. Ahmed Muhammed Şakir. Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, ts.
- Şâtübî, Ebû İshak İbrahim b. Mûsâ. *el-Muvâfakât fi usûli's-ş-şeriâ*. nşr./thk. Abdullah Dıraz. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-marife, 1975.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed. *İrşâdü'l-fühûl ilâ tahkiki ilmi'l-usûl*. thk. Ebu Mus'ab Muhammed Saîd el-Bedrî. Beyrût: Müessesetü'l-kütübi's-sikâfiyye, 1992.
- Teftazânî, Sa'duddin Mes'ûd b. Ömer. *Şerhu't-Telvîh ala't-Tavdîh li metni't-Tenkîh fi usuli'l-fıkıh*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Birinci baskı, ts.
- Türcan, Talip. "Sünnî ve Mu'tezilî Fıkı Usulünün Tanımlanmasında Bir Kriter Olarak Şer'lik Algısı ve İbâha Alanının Şer'îliği Sorunu Bağlamında Bir Örnek-leme". *Marife Bilimsel Birikim* 3 (2005), 195-211.
- Yılmaz, Ayşegül. *Mansurizâde Saîd ve Fıkîh Görüşleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2003.
- Zerkâ, Mustafa Ahmed. *el-Medhalü'l-fıkhiyyü'l-âmm/el-Fıkhu'l-İslâmî fi sevbihî'l-cedîd*. 3 Cilt. Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 1968.
- Zerkeşi, Ebû Abdillâh Bedruddin Muhammed b. Bahadır eş-Şâfiî. *el-Bahru'l-muhît fi usûli'l-fıkıh*. nşr. Abdulkadir Abdullah el-Ânî - Ömer Süleyman el-Aşkar. 6 Cilt. Kuveyt: Vizâratü'l-evkâfi's-şuûniyye, 1992.
- Zeydan, Abdülkerim. *el-Vecîz fi usûli'l-fıkıh*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2011.
- Zühaylî, Vehbe. *Usulü'l-fıkhi'l-islâmî*. 2 Cilt. Dimeşk: Dâru'l-fikr, 1986.